

МЕЛІТОПОЛЬСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ БОГДАНА ХМЕЛЬНИЦЬКОГО
Факультет фізичної культури, спорту та психології
Кафедра психології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

**на тему «Психологічні особливості становлення уявлень про
сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці»**

Виконала: здобувачка вищої освіти
групи пс241м
Спеціальність 053 Психологія
ОП Психологія. Практична психологія
Григор Ольга Володимирівна

Керівник: д-р філософії, ст. викладач
Мостова Т.О.

Науковий консультант: канд. психол.
наук, доцент Прокоф'єва О.О.

Рецензент: д-р психол. наук, професор,
завідувачка кафедри педагогіки та
психології управління соціальними
системами ім. акад. І.А.Зязюна
Національного технічного університету
«Харківський політехнічний інститут»
Підбуцька Н.В.

Григор Ольга Володимирівна

Психологічні особливості становлення уявлень про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці

АНОТАЦІЯ

У кваліфікаційній роботі здійснено комплексне теоретико-емпіричне дослідження психологічних особливостей становлення уявлень про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці. Актуальність теми зумовлена тим, що молодший шкільний вік є важливим періодом психосексуального розвитку дитини, коли активно формуються соціальні уявлення, моделі поведінки, гендерна ідентичність та перші узагальнені знання про міжстатеві взаємини. У сучасному інформаційному просторі діти дедалі раніше стикаються з темою сексуальності, що робить проблему наукового осмислення цього процесу особливо значущою.

У роботі теоретично досліджено основні концепції психосексуального розвитку дитини, вікові особливості психосексуального становлення у молодшому шкільному віці та механізми формування гендерної ідентичності. Показано, що уявлення про сексуальні стосунки у дітей молодшого шкільного віку формуються під впливом сім'ї, шкільного середовища, групи однолітків, медіа та загального соціокультурного контексту. Наголошено, що зміст цих уявлень пов'язаний із рівнем поінформованості дитини, характером її ставлення до теми сексуальності та якістю комунікації з дорослими.

Емпіричне дослідження проведено на вибірці 62 молодших школярів віком 9–10 років, з яких 30 хлопців та 32 дівчини. Емпірична база дослідження – Запорізька гімназія №28 м. Запоріжжя. У роботі використано авторський опитувальник для дослідження уявлень про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці, авторський «Опитувальник уявлень про секс», опитувальник Сандри Бем з вивчення маскулінності – фемінності та методику вивчення гендерної ідентичності Л. Б. Шнейдер. Установлено, що більшість молодших школярів має середній або низький рівень

поінформованості про сексуальні стосунки, переважно нейтральне ставлення до цієї теми і недостатньо розвинену комунікацію щодо неї. Водночас виявлено зв'язок між більш позитивним і структурованим ставленням до сексуальності та особливостями позитивної гендерної ідентичності.

На основі результатів дослідження розроблено програму розвитку здорових уявлень у дітей молодшого шкільного віку про сексуальні стосунки, а також сформульовано рекомендації для батьків і педагогів щодо коректного, вікововідповідного та психологічно безпечного висвітлення питань сексуальності у молодшому шкільному віці.

Ключові слова: психосексуальний розвиток, молодший шкільний вік, сексуальні стосунки, гендерна ідентичність, статево-рольова поведінка, сексуальна просвіта, ставлення до сексуальності, образ статі.

Grigor Olga Volodymyrivna

Psychological features of the formation of ideas about sexual relations in primary school age

ABSTRACT

The qualification paper presents a comprehensive theoretical and empirical study of the psychological peculiarities of the formation of ideas about sexual relations in primary school age. The relevance of the topic is determined by the fact that primary school age is an important period of psychosexual development when social representations, behavior patterns, gender identity, and the first generalized ideas about relations between sexes are actively formed. In the modern information space children encounter the topic of sexuality increasingly early, which makes scientific understanding of this process especially significant.

The paper theoretically examines the main concepts of a child's psychosexual development, the age-related peculiarities of psychosexual formation in primary school age, and the mechanisms of gender identity development. It is shown that ideas about sexual relations in children of primary school age are formed under the influence of family, school environment, peer group, media, and the broader sociocultural context. It is emphasized that the content of these ideas is related to the child's level of awareness, attitude toward sexuality, and quality of communication with adults.

The empirical study was conducted on a sample of 62 primary school children aged 9–10, including 30 boys and 32 girls. The empirical base of the study was Zaporizhzhia Gymnasium No. 28. The research used an author's questionnaire on ideas about sexual relations in primary school age, the author's questionnaire on ideas about sex, Sandra Bem's masculinity-femininity inventory, and L. B. Schneider's method for studying gender identity. It was found that most primary school children have a medium or low level of awareness about sexual relations, mainly neutral attitudes toward this topic, and insufficiently developed communication about it. At the same time, a relationship was identified between a

more positive and structured attitude toward sexuality and the characteristics of positive gender identity.

Based on the obtained results, a program for developing healthy ideas about sexual relations in primary school children was developed, along with recommendations for parents and teachers on age-appropriate, psychologically safe, and correct discussion of sexuality in primary school age.

Keywords: psychosexual development, primary school age, sexual relations, gender identity, sex-role behavior, sexual education, attitude toward sexuality, gender image.

РЕФЕРАТ

до кваліфікаційної роботи на тему

«Психологічні особливості становлення уявлень про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці»

здобувачки вищої освіти спеціальності 053 Психологія

Григор Ольги Володимирівни

Науковий керівник: д-р філософії, старший викладач кафедри психології Мостова Т.О.

Науковий консультант: канд. психол. наук, доцент кафедри психології Прокоф'єва О.О.

Кваліфікаційна робота: 72 сторінки, 2 таблиці, 6 рисунків, 63 джерела, 2 додатки.

Об'єкт дослідження – сексуальний розвиток дитини в молодшому шкільному віці.

Предмет дослідження – психологічні особливості становлення уявлень про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці.

Мета дослідження – емпірично дослідити психологічні особливості становлення уявлень про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці.

Гіпотеза дослідження полягає в тому, що наявність поінформованості, розвинутого уявлення та позитивного ставлення молодших школярів до сексуальних стосунків має вплив на процес їхньої статевої ідентичності.

Завдання дослідження: теоретично дослідити основні концепції та підходи до психосексуального розвитку дитини; теоретично розкрити особливості психосексуального розвитку в молодшому шкільному віці; теоретично дослідити основні особливості формування гендерної ідентичності та її впливу на уявлення про сексуальні стосунки; емпірично дослідити особливості уявлень про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці; емпірично дослідити особливості прояву статевої (гендерної) ідентичності у молодших школярів; емпірично дослідити вплив уявлень про

сексуальні стосунки на прояв гендерної ідентичності в молодшому шкільному віці; розробити програму розвитку здорових уявлень у дітей молодшого шкільного віку про сексуальні стосунки.

Методи дослідження: авторський опитувальник для дослідження уявлень про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці; авторський «Опитувальник уявлень про секс»; опитувальник Сандри Бем по вивченню маскулінності – фемінності; методика вивчення гендерної ідентичності Л.Б. Шнейдер; статистичний метод математичної обробки – коефіцієнт кореляції Спірмена. Характеристика вибірки: 62 молодших школярі віком 9–10 років, з них 30 хлопців та 32 дівчини. Емпірична база дослідження – Запорізька гімназія №28 м. Запоріжжя.

Актуальність теми дослідження визначається тим, що становлення уявлень про сексуальні стосунки є важливим аспектом психосексуального розвитку дитини, який розпочинається ще в ранньому дитинстві та проходить кілька етапів упродовж усього онтогенезу. Молодший шкільний вік є особливим періодом, коли дитина активно засвоює соціальні норми, моделі поведінки та базові уявлення про взаємини між статями. У сучасному світі діти дедалі раніше стикаються з інформацією про інтимні стосунки завдяки цифровим технологіям, соціальним мережам, медіаконтенту та неформальному спілкуванню. За відсутності коректного пояснення з боку дорослих така інформація може сприйматися фрагментарно, викривлено або тривожно, що впливає як на психосексуальний розвиток, так і на формування гендерної ідентичності.

У теоретичному розділі роботи ґрунтовно проаналізовано основні концепції психосексуального розвитку дитини. Розглянуто біопсихологічні, психодинамічні, поведінкові, когнітивні та соціально-психологічні підходи, які по-різному пояснюють природу сексуального розвитку, статевої ідентичності та статевої поведінки. Показано, що жодна з теорій окремо не вичерпує всього різноманіття психосексуального становлення, але в сукупності вони дозволяють глибше зрозуміти складність цього процесу.

Особливу увагу приділено ідеї про те, що сексуальний розвиток не є ізольованим від загального психічного розвитку, а відбувається в тісному зв'язку з когнітивним дозріванням, емоційним досвідом, соціалізацією та засвоєнням культурних норм.

У роботі підкреслено, що молодший шкільний вік відповідає важливому етапу формування стереотипу статоворольової поведінки. Саме в цей період дитина починає активніше співвідносити себе з певною статтю, спостерігає за поведінкою дорослих, бере участь у рольових іграх, формує уявлення про чоловіче й жіноче, про допустимі форми близькості, турботи, симпатії та взаємодії між статями. Тому уявлення про сексуальні стосунки на цьому етапі мають переважно символічний, соціальний і моральний характер, однак саме вони стають основою майбутніх більш зрілих уявлень про інтимність, партнерство та міжстатеві відносини.

Окрему увагу в дослідженні приділено формуванню гендерної ідентичності. У роботі показано, що гендерна ідентичність є складним багатовимірним явищем, яке включає усвідомлення власної статевої належності, прийняття статевої ролі, орієнтацію на відповідні моделі поведінки та ставлення до представників іншої статі. На формування гендерної ідентичності впливають як біологічні передумови, так і родинне середовище, стиль батьківського виховання, взаємини з однолітками, шкільний простір та соціокультурні стереотипи. У межах роботи висловлюється припущення, що характер уявлень дитини про сексуальні стосунки не лише відображає рівень її соціальної поінформованості, а й може бути пов'язаний із типом гендерної ідентичності.

Емпіричне дослідження проводилося на вибірці 62 дітей молодшого шкільного віку. Перший етап був спрямований на вивчення рівня поінформованості, ставлення до сексуальних стосунків та рівня комунікації на цю тему. Результати показали, що високий рівень інформованості має лише незначна частина дітей, тоді як більшість демонструє середній або низький рівень знань. Це свідчить про те, що молодші школярі вже певною

мірою стикаються з темою сексуальних стосунків, але їхні знання є фрагментарними, нерівномірними та часто не мають достатнього пояснювального контексту.

Дослідження ставлення до сексуальних стосунків засвідчило переважання нейтрального ставлення. Такий результат є очікуваним для молодшого шкільного віку, оскільки більшість дітей ще не має особистісно оформленої позиції щодо цієї теми. Водночас частина дітей демонструє позитивне або негативне ставлення, що може бути пов'язано з типом сімейного дискурсу, моральними установками дорослих, попереднім досвідом почутих пояснень або емоційними реакціями на цю тему. Наявність негативного ставлення може свідчити про табування теми сексуальності або формування почуття сорому й тривоги навколо неї, що потребує уважної психолого-педагогічної корекції.

Окремий блок дослідження стосувався рівня комунікації дітей на тему сексуальних стосунків. Отримані результати показали, що майже половина дітей має низький рівень комунікації, тобто уникає таких розмов, не володіє відповідною мовою або відчуває дискомфорт під час обговорення. Близько половини демонструє середній рівень комунікації, а високий рівень виявлено лише в поодиноких випадках. Це дає підстави стверджувати, що молодші школярі загалом не мають достатньо безпечного простору для обговорення теми сексуальності з дорослими, а отже, ризикують формувати свої уявлення на основі випадкових джерел.

На другому етапі дослідження вивчалися особливості статевої (гендерної) ідентичності молодших школярів. Застосування методики Сандри Бем та методики Л. Б. Шнейдер дозволило виявити різні типи гендерної ідентичності, а також оцінити прояви маскулінності, фемінності та андрогінності. У роботі підкреслено, що гендерна ідентичність у молодшому шкільному віці ще перебуває в процесі становлення, але вже має певний рівень структурованості. Отримані дані дали змогу зіставити особливості

гендерної ідентичності з рівнем поінформованості, ставленням до сексуальних стосунків та характером комунікації про них.

Результати кореляційного аналізу засвідчили наявність зв'язку між деякими аспектами уявлень про сексуальні стосунки та особливостями гендерної ідентичності. Зокрема, у роботі зафіксовано позитивний зв'язок між досягнутою позитивною ідентичністю та комунікацією про сексуальні стосунки. Це дає підстави припускати, що більш зріла та позитивно структурована гендерна ідентичність пов'язана з більшою відкритістю до обговорення відповідної тематики, меншою тривожністю та більшою внутрішньою узгодженістю у сприйнятті себе. У ширшому контексті це означає, що психосексуальний розвиток і гендерна ідентичність мають розглядатися у взаємозв'язку, а не ізольовано.

У третьому розділі роботи розроблено програму розвитку здорових уявлень у дітей молодшого шкільного віку про сексуальні стосунки. Її зміст спрямований на формування вікововідповідного розуміння міжстатевих взаємин, розвиток поваги до себе та інших, зниження сорому і тривоги навколо теми сексуальності, а також створення умов для безпечного й коректного інформування дітей. Програма орієнтована на поєднання просвітницького, розвивального та профілактичного підходів і передбачає залучення як самих дітей, так і значущих дорослих – батьків та педагогів.

Особливе місце у кваліфікаційній роботі посідають рекомендації для батьків і педагогів щодо роз'яснення питань сексуальності дітям молодшого шкільного віку. Авторка наголошує, що уникнення таких тем не захищає дитину, а, навпаки, залишає її без чітких орієнтирів і штовхає до пошуку інформації в ненадійних джерелах. Дорослим рекомендовано говорити з дитиною про тему сексуальності спокійно, чесно, без надмірної деталізації, але з повагою до її віку, інтересу та психологічних особливостей. Також важливо враховувати роль прикладу, який демонструють дорослі у взаєминах між собою, оскільки саме ці спостереження стають для дитини одним із перших джерел уявлень про близькість, межі, турботу та статеві ролі.

Практичне значення дослідження полягає в можливості використання його результатів у сфері освіти, психологічного консультування та сімейного виховання. Розробка методичних рекомендацій для вчителів, психологів та батьків щодо формування у дітей молодшого шкільного віку коректних і здорових уявлень про сексуальні стосунки сприятиме оптимізації програм статевого виховання у початковій школі та врахуванню вікових особливостей дітей і їх рівня когнітивного розвитку.

Теоретичне значення дослідження полягає у поглибленні уявлень про психосексуальний розвиток дітей молодшого шкільного віку, уточненні зв'язку між уявленнями про сексуальні стосунки та гендерною ідентичністю, а також у розширенні психологічного розуміння тих механізмів, через які соціальне середовище впливає на формування ранніх уявлень дитини про міжстатеві стосунки.

Таким чином, кваліфікаційна робота доводить, що уявлення про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці вже мають певну структурованість, однак найчастіше залишаються фрагментарними, недостатньо осмисленими та комунікативно неоформленими. Вони перебувають у тісному зв'язку з процесом становлення гендерної ідентичності, рівнем поінформованості та характером спілкування з дорослими. Розроблена програма розвитку здорових уявлень про сексуальні стосунки має важливу практичну цінність і може стати основою для створення психологічно безпечного освітнього середовища, у якому тема сексуальності розглядається як складова гармонійного розвитку дитини.

Додатково у роботі підкреслено, що формування уявлень про сексуальні стосунки в молодшому шкільному віці не означає ранньої сексуалізації дитини. Навпаки, йдеться про створення основ для здорового, безпечного та психологічно зрілого розуміння міжособистісної близькості, меж, поваги до власного тіла та тіла іншого. Саме коректне вікове інформування знижує ризик викривлених інтерпретацій, тривожних фантазій і засвоєння шкідливих стереотипів.

У практичному вимірі результати дослідження можуть стати основою для розробки занять, бесід, просвітницьких програм і консультацій для дорослих, які працюють з дітьми молодшого шкільного віку. Вони також можуть бути використані для побудови більш чутливих підходів до питань гендерного виховання, психосексуального розвитку та підтримки дитини в ситуації, коли вона вперше стикається з темою сексуальності в соціальному або медійному просторі.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО СЕКСУАЛЬНІ СТОСУНКИ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ....	7
1.1. Психосексуальний розвиток дитини: основні концепції та підходи.....	7
1.2. Вікові особливості психосексуального розвитку у молодшому шкільному віці.....	11
1.3. Формування гендерної ідентичності та її вплив на уявлення про сексуальні стосунки	15
Висновки до першого розділу	23
РОЗДІЛ 2. ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАНОВЛЕННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО СЕКСУАЛЬНІ СТОСУНКИ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ.....	25
2.1. Організація дослідження та підбір діагностичного інструментарію.....	25
2.2. Результати емпіричного дослідження уявлень про сексуальні стосунки в молодшому шкільному віці	28
2.3. Результати емпіричного дослідження статевої (гендерної) ідентичності молодших школярів.....	34
2.4. Вплив уявлень про сексуальні стосунки в молодшому шкільному віці на прояв статевої (гендерної) ідентичності	38
Висновки до другого розділу	40
РОЗДІЛ 3. ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВИХ УЯВЛЕНЬ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ПРО СЕКСУАЛЬНІ СТОСУНКИ.....	44
3.1. Програма розвитку здорових уявлень у дітей молодшого шкільного віку про сексуальні стосунки	44
3.2. Рекомендації для батьків і педагогів щодо роз'яснення питань сексуальності дітям молодшого шкільного віку.....	54
Висновки до третього розділу	56
ВИСНОВКИ.....	58
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	61
ДОДАТКИ	68

ВСТУП

Актуальність проблеми. Формування уявлень про сексуальні стосунки є важливим аспектом психосексуального розвитку дитини, який починає формуватися ще в ранньому дитинстві та проходить низку етапів упродовж усього життя. Молодший шкільний вік (6–10 років) є особливим періодом, коли дитина активно засвоює соціальні норми, моделі поведінки та уявлення про взаємини між статями. У цей час діти отримують інформацію з різних джерел – сім'ї, школи, засобів масової інформації, однолітків, що впливає на формування їхнього ставлення до теми сексуальності.

Попри значущість цього періоду, питання становлення уявлень про сексуальні стосунки у дітей молодшого шкільного віку залишається недостатньо вивченим. У суспільстві досі існує стереотипне уявлення про те, що діти цього віку не цікавляться темою статевих стосунків, хоча насправді вони формують власне розуміння цієї сфери через спостереження за дорослими, ігри, казки та соціальні взаємодії.

Актуальність дослідження зумовлена кількома чинниками. По-перше, у сучасному світі діти дедалі раніше стикаються з інформацією про сексуальні взаємини завдяки доступу до цифрових технологій. Наявність великої кількості неперевіраних джерел може призводити до викривлення уявлень, що, у свою чергу, може впливати на їхні подальші міжособистісні стосунки.

По-друге, адекватне уявлення про сексуальні стосунки є важливим чинником здорового психосексуального розвитку. Дефіцит коректної інформації або її викривлене сприйняття може спричинити труднощі у формуванні гендерної ідентичності, проблеми у спілкуванні між статями та навіть розвиток страхів чи тривожності щодо теми сексуальності.

По-третє, в умовах реформування освітнього процесу в Україні постає питання про необхідність інтеграції вікових особливостей сексуального виховання у навчальні програми. Однак без ґрунтового розуміння

психологічних особливостей формування уявлень дітей цього віку складно розробити ефективні методики та підходи до подачі інформації.

Таким чином, дослідження психологічних особливостей становлення уявлень про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці є необхідним для розробки науково обґрунтованих підходів до виховання та інформування дітей, що сприятиме їхньому гармонійному психосексуальному розвитку.

Об'єкт дослідження – сексуальний розвиток дитини в молодшому шкільному віці.

Предмет дослідження – психологічні особливості становлення уявлень про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці.

Мета дослідження – емпірично дослідити психологічні особливості становлення уявлень про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці.

Гіпотеза дослідження – наявність поінформованості, розвинутого уявлення та позитивного ставлення молодших школярів до сексуальних стосунків, має вплив на процес їхньої статевої ідентичності.

Завдання:

1. Теоретично дослідити основні концепції та підходи до психосексуального розвитку дитини;
2. Теоретично розкрити особливості психосексуального розвитку в молодшому шкільному віці;
3. Теоретично дослідити основні особливості формування гендерної ідентичності та її впливу на уявлення про сексуальні стосунки;
4. Емпірично дослідити особливості уявлень про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці;
5. Емпірично дослідити особливості прояву статевої (гендерної) ідентичності у молодших школярів;
6. Емпірично дослідити вплив уявлень про сексуальні стосунки на прояв гендерної ідентичності в молодшому шкільному віці;
7. Розробити програму розвитку здорових уявлень у дітей молодшого шкільного віку про сексуальні стосунки.

Методи дослідження: Емпіричні:

- 1) Авторський опитувальник для дослідження уявлень про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці (додаток А);
- 2) Авторський «Опитувальник уявлень про секс» (додаток Б);
- 3) Опитувальник Сандри Бем (Бем) по вивченню маскулінності – фемінності (мужність – жіночність);
- 4) Методика вивчення гендерної ідентичності (Л.Б. Шнейдер).

Статистичні методи математичної обробки: коефіцієнт кореляції Спірмена.

Характеристика вибірки – було опитано 62 молодших школярі віком 9-10 років. З них 30 хлопців та 32 дівчини.

Емпірична база дослідження – опитування проводилося на базі Запорізької гімназії №28 м. Запоріжжя.

Практична значущість – полягає у можливості використання його результатів у сфері освіти, психологічного консультування та сімейного виховання. Розробка методичних рекомендацій для вчителів, психологів та батьків щодо формування у дітей молодшого шкільного віку коректних та здорових уявлень про сексуальні стосунки. Оптимізації програм статевого виховання у початковій школі, враховуючи вікові особливості дітей та їхній рівень когнітивного розвитку.

Структура роботи: робота містить вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел, додатки. Загальний обсяг роботи – 72 сторінки. Основний текст викладено на 60 сторінках. Робота містить 2 таблиці та 6 рисунків. Два додатки. Список використаних джерел – 63 джерела.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО СЕКСУАЛЬНІ СТОСУНКИ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

1.1. Психосексуальний розвиток дитини: основні концепції та підходи

Психосексуальний розвиток людини нерозривно пов'язаний із загальним біологічним дозріванням організму, зокрема зі статевим дозріванням та подальшими змінами у функціонуванні репродуктивної системи. Відповідно, він є одним із аспектів індивідуального розвитку. Цей процес розпочинається з моменту народження і включає формування статевої самосвідомості, усвідомлення статевої ролі та становлення психосексуальних орієнтацій. Його структура багатовимірною, охоплює певні етапи та характеризується специфічними механізмами.

Розглянемо ключові положення деяких фундаментальних теорій психосексуального розвитку.

1. Біопсихологічна теорія потягів/інстинктів пояснює психосексуальний розвиток через концепцію вродженого «статевого інстинкту». Відповідно до цього підходу, сексуальні «напруження» та «потреби» виникають у періоди сексуальної депривації або за умов, коли оточення сприяє їх прояву. Вважається, що їхня поява зумовлена саме статевим потягом. У процесі сексуальної активності цей потяг тимчасово задовольняється, а потім поступово знову посилюється, створюючи циклічний характер процесу.

Ця теорія має значну кількість прихильників, оскільки люди інтуїтивно ототожнюють її з власним досвідом. Однак концепція біопсихологічного статевого потягу є доволі спрощеною та неточною. Попри те, що генетичні та гормональні чинники відіграють важливу роль у формуванні сексуальних

реакцій, їх наявність не пояснює, чому певні люди відповідають або не відповідають на конкретні сексуальні стимули [17; 27].

2. Психодинамічна теорія. Зигмунд Фрейд запропонував концепцію лібідо – сексуального потягу, який, на його думку, є невід’ємною складовою людської психіки. Відповідно до цього підходу, діти від народження мають потенціал сексуальної енергії, яка є невизначеною та може спрямовуватися в різні напрямки. Саме тому Фрейд стверджував, що немовлята є «поліморфно перверсивними».

Згодом лібідо поступово концентрується у різних ерогенних зонах, а з часом – у сфері статевих органів. Фрейд вважав, що цей процес впливає не лише на розвиток сексуальних уподобань, а й на формування особистості в цілому. Згідно з теорією, можливі порушення у процесі локалізації лібідо, що може призводити до різних емоційних і психологічних проблем у дорослому віці. Ідеальним результатом психосексуального розвитку, за Фрейдом, є гармонійне поєднання генітального оргазму з глибокими та емоційно насиченими гетеросексуальними стосунками.

Однак акцент на оргазмі як ключовому елементі цієї теорії викликає суперечки, оскільки може вводити в оману. Крім того, її критикують за надмірну орієнтацію на чоловічу сексуальність і недостатнє врахування особливостей жіночого сексуального розвитку, що робить її суперечливою в контексті сучасних уявлень про сексуальність [7; 27].

3. Теорія обумовлення та соціального навчання. Принципи обумовлення вперше продемонстрував І.П. Павлов у своєму знаменитому експерименті з собакою. Кожного разу перед тим, як годувати собаку, він дзвонив у дзвінок. З часом у тварини сформувався умовний рефлекс, і вона почала реагувати на дзвінок, незалежно від того, чи була їй запропонована їжа. Цей простий механізм обумовлення вважався корисним для вивчення деяких аспектів людської поведінки, зокрема сексуального збудження.

Подальші дослідження показали, що механізми обумовлення діють у складнішій взаємодії. Якщо поведінка заохочується похвалою чи

винагородою, є велика ймовірність того, що індивід повторить таку дію. Натомість негативні наслідки, як-от відсутність похвали або покарання, зменшують ймовірність повторення цієї поведінки. Таким чином, робиться висновок, що позитивні та негативні стимули мають суттєвий вплив на формування сексуальної поведінки. Водночас в рамках цієї теорії акцент не робиться на ролі статевого потягу [17; 33; 34].

4. Теорія розвитку. В цій теорії особлива увага приділяється впливу соціальних факторів на розвиток дитини, які також можуть мати значення для психосексуального розвитку. Ж. Піаже акцентував важливість когнітивних, інтелектуальних і аналітичних здібностей у дітей, тоді як Л. Кольберг вивчав різні аспекти морального розвитку. Значний внесок у розробку моделі психології розвитку, що визначає завдання, які постають перед людиною на різних етапах її життя, зробив Е. Еріксон.

Е. Еріксон вважав ці завдання настільки складними, що позначив їх як «кризи». Він представив концепцію восьми стадій психосоціального розвитку, що охоплюють весь життєвий цикл людини, від народження до старості. Як психоаналітик, Еріксон визнавав теорію лібідо, проте при цьому враховував також культурні та соціальні фактори, які впливають на формування статевої ідентичності та сексуальної поведінки. Він стверджував, що на кожній стадії психосексуального розвитку виникає криза, яку індивід повинен подолати. За його словами, наслідки цієї кризи можуть бути різними – від гарного самопочуття і здоров'я до поганої адаптації, тривоги та зниження самооцінки [16; 33; 35].

5. Універсальна теоретична модель психосексуальної поведінки. Дж. Банкрофт запропонував універсальну модель психосексуального розвитку, в якій враховуються різні етапи фізичного та психічного розвитку. Вона включає три основні напрямки, які становлять основу розвитку людини. У дитинстві ці напрямки розвиваються паралельно, але незалежно один від одного. Згодом, у підлітковому та юнацькому віці, ці напрямки об'єднуються,

утворюючи основи зрілої сексуальності. Дж. Банкрофт виділяє такі напрямки:

- 1) гендерна ідентичність;
- 2) сексуальна реакція і розуміння своєї сексуальної орієнтації;
- 3) здатність до побудови близьких парних відносин.

В рамках цієї теорії сексуальний розвиток визначається як здатність людини адекватно усвідомлювати свою сексуальну орієнтацію. Цей процес починається після того, як людина проходить кілька етапів фізичного і психологічного розвитку, і передує йому три етапи [17; 34].

Перший етап характеризується невизначеністю, коли діти починають усвідомлювати, яка сексуальна поведінка від них очікується, і цей процес постійно підтримується тиском з боку оточення.

Другий етап настає, коли підлітки починають формувати свою сексуальну орієнтацію, орієнтуючись на критерії, прийняті в їх соціальному середовищі. Цей етап називається стадією самовизначення сексуальної орієнтації. Підлітки порівнюють свої почуття та реакції з тими уявленнями про чоловічі та жіночі характеристики, які є домінуючими в суспільстві. Поведінка, що виникає на основі сексуальної орієнтації, яку підліток усвідомлює, залежить від успішності розвитку в трьох основних напрямках: як підліток сприймає свою статеву ідентичність, коли і як виникають його сексуальні бажання, а також які навички він розвиває для формування близьких стосунків. Якщо сексуальна орієнтація не відповідає соціальним уявленням, які підліток засвоїв із досвіду, можуть виникнути конфлікти та проблеми.

Остаточне визначення сексуальної орієнтації відбувається на етапі соціального визнання, коли самовідчуття оцінюється відповідно до соціальних норм, що визначають сексуальні уподобання.

Зважаючи на основні ідеї різних теорій психосексуального розвитку, можна зробити висновок про багатогранність цього процесу. Визначити, яка з теорій є найпереконливішою, досить складно. Можливо, варто об'єднати

ключові положення з різних теорій, щоб краще наблизитися до реального розуміння складного процесу психосексуального розвитку людини.

1.2. Вікові особливості психосексуального розвитку у молодшому шкільному віці

Наприкінці ХХ століття була створена концепція психосексуального дизонтогенеза, яка дозволяє краще розуміти етапи розвитку сексуальності та виявляти причини і умови її порушень. Зокрема, І.Л. Ботнєва, Г.С. Васильченко та В.М. Маслов виділяють такі вікові етапи формування сексуальності індивіда:

1. Парапубертатний період (від 1 до 7 років), під час якого розвивається статеве самосвідомість (перший етап психосексуального розвитку).

2. Препубертатний період (від 7 до 13 років), коли формується вибір і стереотип статевої поведінки (другий етап психосексуального розвитку).

3. Пубертатний період (з 12 до 18 років), який характеризується статевим дозріванням, розвитком платонічного, еротичного і сексуального лібідо (перші дві стадії третього етапу психосексуального розвитку).

4. Перехідний період становлення сексуальності, що охоплює вікову категорію від 16 до 26 років, характеризується початком статевого життя, практикою мастурбації та періодами утримання від сексуальної активності, що відзначаються як остання стадія третього етапу психосексуального розвитку та завершення формування сексуального лібідо.

5. Період зрілої сексуальності триває з 26 до 55 років і включає регулярне статеве життя з постійним партнером, встановлення певного ритму статевої активності, що відповідає фізіологічним потребам.

6. Інволюційний період, який відбувається в період з 51 до 70 років, характеризується зниженням статевої активності, ослабленням інтересу до

сексуального життя та регресом лібідо, який поступово переходить на рівень еротичних та, з часом, платонічних відносин.

Отже, психосексуальний розвиток можна визначити як один з аспектів загального психічного розвитку індивіда, що охоплює перші чотири етапи становлення та зміни сексуальності. Завершення цього процесу відзначається переходом до періоду зрілої сексуальності. На цьому етапі формується статева самосвідомість, статеворольова поведінка та психосексуальні орієнтації. Згідно з цим, виокремлюються три основні етапи психосексуального розвитку:

1. Формування статевої самосвідомості (1-6 років) – цей етап визначається впливом мікросоціального середовища, але в основному він обумовлений статевим диференціюванням структур мозку в пренатальному періоді. Цей етап поділяється на дві фази: фаза формування установки, що виражається в усвідомленні своєї статевої належності, та фаза вивчення та закріплення цієї установки, що проявляється в активному інтересі дітей до статевих ознак, зокрема до вивчення статевих органів.

2. Формування статеворольового стереотипу (від 7 до 13 років) – на цьому етапі відбувається вибір статевої ролі, що найбільше відповідає психофізіологічним характеристикам дитини та ідеалам маскулінності або фемінності, притаманним її мікросоціальному середовищу. Цей період також супроводжується активною соціалізацією дитини.

3. Формування психосексуальних орієнтацій (12-18 років) – на цьому етапі відбувається вибір об'єкта привабливості, що базується на його індивідуальних характеристиках (статева приналежність, зовнішність, фізичні особливості, поведінка тощо), а також виникає потреба виявляти свої бажання через певні послідовні дії.

В рамках нашого дослідження нас цікавить саме другий етап психосексуального розвитку дитини, який припадає на період молодшого шкільного віку. Опишемо його більш детально.

Формування стереотипу статеворольової поведінки поділяється на дві важливі фази: перша – встановлення статеворольових установок, друга – навчання статеворольової поведінки через ігри. Основним джерелом інтерналізації уявлень про свою статеву роль є сім'я [5; 46].

Якщо роль неусвідомлена або слабо засвоєна, це може призвести до труднощів у психосексуальному розвитку. У цей період діти все більше спостерігають за батьками та їх взаємодією, що стає для них зразком чоловічої та жіночої поведінки, моделлю статевого відносин. Адекватна статеворольова поведінка батьків значною мірою впливає на формування подібної поведінки у дитини [23; 47; 48].

Якщо стосунки в родині холодні, діти можуть стати замкнутими та беземоційними. За наявності владної матері та безвольного батька хлопчики можуть почати проявляти риси, властиві жінкам, а дівчата – риси, властиві чоловікам, такі як гіперактивність, грубість, нетерпимість тощо. Уявлення дитини про правильну статеву поведінку залежить як від власних спостережень за поведінкою чоловіків та жінок, так і від того, як ці вчинки оцінюються оточуючими [43].

Подальший психосексуальний розвиток здійснюється з посиленням самоконтролем дитини над своєю поведінкою відповідно до засвоєних уявлень про маскуліність чи фемінність, а також під впливом оточення (дитячий садок, школа, компанії), що оцінює та розрізняє ці риси у своїх однолітків. Оцінюючи поведінку дитини за своїми, часто більш суворими, ніж у дорослих, критеріями маскуліності/фемінності, однолітки, тим самим або підтверджують, або ставлять під сумнів її статеву ідентичність і статеворольові орієнтації [43].

Багато дослідників, зокрема Ф. Дольто та О.М. Полєєв, зазначають, що відсутність нормального спілкування з однолітками, особливо в період предпідліткового та підліткового віку, може значно затримати психосексуальний розвиток, залишаючи дитину непідготовленою до складних переживань, які супроводжують пубертат [2; 49; 50, 51].

Багато науковців наголошують на важливості «сімейних» та рольових ігор з однолітками в процесі формування стереотипів статевої поведінки. Ці ігри передбачають виконання певних ролей, таких як наречений і наречена, батьки, діти тощо. Завдяки таким іграм діти можуть випробувати та закріпити обрані статеві ролі, що відображають різні аспекти людських взаємин, у тому числі сексуальні.

Як зазначає Д.Б. Ельконін, у рольових іграх виявляються не лише поточні афективні потреби, а й глибші тенденції, пов'язані з формуванням особистості. Коли дівчинка грає в ляльки, це не просто гра, а відображення її внутрішніх прагнень [42; 46; 53; 54].

У дитячих іграх відображаються бажані риси особистості або відкидаються небажані, що допомагає формуванню уявлень про мужність і жіночність, а також стимулює інтерес до теми статі. Популярність таких ігор навіть за умов строгого контролю свідчить про їх психологічну необхідність. Це, в свою чергу, ставить під сумнів теорію З. Фрейда про «латентну фазу» психосексуального розвитку, коли, за його словами, дитина нібито не проявляє інтересу до статевих питань. Насправді, діти 7-11 років вже добре розуміють основи пристойності, і їхня поведінка суттєво відрізняється від поведінки малюків 3-5 років [29].

У дослідженнях А. Kinsey чітко помітна тенденція до збільшення частоти мастурбації, гетеросексуальних і, рідше, коїтальних ігор серед хлопчиків у цьому віці [16; 17; 41].

Подібні результати були отримані й щодо дівчат, хоча їх сексуальна активність була нижчою. Згідно з даними В.В. Беспалько та А.М. Нагорної, 1% дівчат віком 7-10 років повідомили про мастурбацію, 20% дізналися про це від сторонніх дорослих, однолітків або з кінофільмів; 6 з 100 дівчат почали статеве життя до 12 років; у третини 13-річних дівчат уже був досвід першого побачення, а у чверті – досвід поцілунків [40].

С.Т. Halpern, А.А. Naydon та А.Н. Herring повідомляють, що серед білих дітей до 10 років про мастурбацію знають 38%, серед вихідців з Латинської Америки – 42%, а серед афроамериканських дітей – 49% [44].

Сексуальний (коїтальний) досвід до 12 років мали: 9% білих підлітків, 18% вихідців з Латинської Америки і 24% афроамериканських підлітків [44, 48].

Ці дані свідчать про неправильність уявлення про сексуальну латентність молодших школярів. Багато сексологів вважають, що відсутність пубертатної мастурбації повинна бути сигналом про порушення статевого дозрівання [44; 46].

Згідно з думками багатьох дослідників, серед можливих порушень психосексуального розвитку в даному віковому періоді можна виділити такі дисгармонії сексуального розвитку: страх перед проявами статі, трихотилломанія (виривання волосся на голові або інших частинах тіла), гомосексуальна закоханість, зміна статевої поведінки, надмірна статева поведінка [5; 6; 10; 46].

Всі ці явища автори розглядають як наслідки депривації, сімейної недбалості та негативного впливу середовища на дитину. Таким чином, другий етап психосексуального розвитку є періодом, коли дитина починає оцінювати себе як представника певної статі. На цьому етапі формується типовий поділ дитячого колективу на основі статевої ознаки, що сприяє виникненню протиставлення між хлопцями та дівчатами.

1.3. Формування гендерної ідентичності та її вплив на уявлення про сексуальні стосунки

Проблема статево-рольової ідентифікації є однією з ключових у психології, оскільки її вирішення є необхідним для розробки методів диференційованого підходу до виховання дітей різної статі з метою формування у них основ мужності та жіночності. Протягом тривалого часу ця

проблема залишалась поза увагою вітчизняних психологів через об'єктивні та суб'єктивні причини. Однак у зарубіжній психології вона давно привертала значну увагу дослідників [43; 46; 49-51].

У зарубіжній психології існують різні підходи до дослідження механізмів статево-рольової ідентифікації та впливу таких факторів, як родина і група однолітків, на процес статево-рольового розвитку особистості. Психоаналітична теорія акцентує увагу на значенні біологічних факторів у статевій диференціації. За Фрейдом, важливу роль у формуванні статево-рольової поведінки індивіда відіграє період раннього дитинства, коли відбувається активний процес ідентифікації дитини з батьком тієї ж статі. Традиційний психоаналіз розрізняє два протилежні типи поведінки: чоловічі риси – активність, агресивність, рішучість, прагнення до змагання та досягнень, і жіночі риси – пасивність, нерішучість, залежність і конформність. Фрейд вважав, що гармонійний розвиток особистості можливий, якщо вона слідує цим моделям і її статева ідентифікація залишається непорушеною [26; 31].

Автори цієї теорії стверджують, що до трьох років дитина, незалежно від статі, завжди ідентифікується з матір'ю, а після чотирьох років, як правило, відбувається ідентифікація з батьком своєї статі. Дж. Каган і Е. Маккобі описують два типи ідентифікації: апокаліптичну, яка виникає під загрозою втрати важливої фігури, та захисну (агресивну), що з'являється як реакція на необхідність вирішення Едіпового комплексу. N. Chodrow підкреслює, що для хлопчиків процес ідентифікації з батьком є більш складним порівняно з дівчатками, оскільки їм необхідно подолати первісну ідентифікацію з матір'ю. Чоловіча ідентифікація, зазвичай, формується через відмінність від жіночої ролі, при цьому розвиток мужності включає відмову від жіночих рис.

Представники необіхевіоризму, такі як Б. Уайтинг, Л. Чайлд, П.М. Мюссе, Л. Дістлер, Р. Сієрс і К. Маурер, вважають, що дитина ідентифікується з матір'ю через її роль у догляді за нею та як джерело позитивних підкріплень. Хлопчики наслідують батька не через наявність

Едіпового комплексу, а тому, що він є моделлю влади. Ступінь ідентифікації хлопчиків з батьком залежить від того, як суворо і могутньо вони його сприймають. F. Parsonce зазначає, що засвоєння статевої ролі обома статями відбувається через інтерналізацію сімейної рольової структури. Автор підкреслює важливість взаємного впливу батьків на дітей: батька на дочку, а матері на сина. Наприклад, доброта батька для сина і дочки може бути більш обмеженою і суворою, але часто похвала матері має більший вплив.

В. Хартуп і А. Зук вважають, що у процесі статево-рольової ідентифікації як хлопчики, так і дівчатка стикаються з певними труднощами. Для хлопців модель чоловічої поведінки часто є менш виразною: через фемінізацію виховання в родині і відсутність чітких чоловічих прикладів у школі вони не мають наочних моделей для наслідування, хоча їхня мотивація до досягнення цієї ролі сильніша. Дівчатка, навпаки, мають більш доступну жіночу модель, але не завжди відчувають сильну мотивацію до її копіювання. Безсумнівно, на процес статево-рольової ідентифікації значно впливають ціннісні орієнтації батьків, їх соціальні очікування, стиль взаємодії з дітьми, а також система заохочень і покарань.

Дослідження J. Block, M. Lemba та H. Lemba виявили, що ставлення до дітей залежить від їх статі і має диференційований характер. Вони стверджують, що дівчата отримують більше емоційної підтримки, уваги та схвалення, тоді як хлопці більше піддаються дисциплінарним заходам і тиску. Батьки частіше застосовують фізичні покарання, а матері здійснюють непрямий психологічний вплив на дітей обох статей.

Теорія соціального навчання А. Бандури включає такі ключові поняття, як навчання, позитивне і негативне підкріплення, а також моделі батьківської поведінки. А. Бандура наголошує на впливі мікросередовища та соціальних норм на зовнішню статево-рольову поведінку, підкреслюючи, що дитина отримує позитивне підкріплення за поведінку, що відповідає її статі, і негативне за протилежну поведінку. Батьки схильні засуджувати відсутність ініціативи у хлопців, тоді як дівчатам дозволяють бути залежними. Як

наслідок, хлопчики вчаться покладатися на власні досягнення для підтримки самоповаги, тоді як для дівчаток самоповага залежить від ставлення до них інших людей [31; 32].

М. Williams, М. Lewis, А. Parke та С. Honig також підкреслюють важливість ролі батька у вихованні дитини. На їхню думку, виховання «справжнього» хлопця передбачає розвиток у нього маскулітних рис, таких як впевненість, рішучість та наполегливість, а виховання «справжньої» дівчини полягає у прищепленні їй фемінних рис, таких як ніжність, чутливість та залежність. Водночас батьки частіше використовують фізичні покарання, а матері схильні застосовувати непрямі психологічні впливи як на синів, так і на дочок. Дослідження деяких авторів виявили, що в неповних сім'ях (за відсутності батька) розвиток чоловічих рис у синів відбувається повільніше. Такі хлопчики є менш агресивними та більш залежними. Відсутність батька до чотирирічного віку має сильніший вплив на статево-рольову орієнтацію, ніж відсутність батька в старшому віці. Соціолог F. Parsons також підкреслює важливість батька у процесі подолання залежності від матері при формуванні статевої ідентифікації [3; 51].

Прихильники теорії соціального навчання вважають, що статево-рольова ідентифікація не є результатом безпосереднього навчання дитини через заохочення або покарання. Формування особистості дитини відбувається завдяки активному наслідуванню поведінки та установок батьків. А. Бандура зазначає, що діти схильні асоціювати себе з тими, хто їх винагороджує. Також важливим чинником є турбота дорослих, яка сприяє процесу наслідування. Дослідження показують, що хлопці зазвичай вибирають типову для своєї статі поведінку і відкидають нетипову, тоді як дівчатка також надають перевагу типовій поведінці, але не відмовляються від нетипових варіантів. Важливим фактором, що впливає на вибір поведінки та її наслідування, є вербальна інформація, що пояснює відповідність цієї поведінки статевим ролям [32; 35].

I. Каган і П. Массен вважають, що коли дитина спостерігає за здібностями та привілеями батьків і відчуває себе поруч з ними безпорадною, то виникає бажання мати такі ж властивості, як у батьків. Хлопчик ідентифікує себе з батьком, а дівчинка – з матір'ю, якщо ті є компетентними, дбайливими та сильними. Емоційний зв'язок між дитиною і батьками розглядається як ключовий фактор для виникнення ідентифікації. А. Бандура вважає, що процес, коли дитина відтворює поведінку конкретної або символічної моделі, слід називати наслідуванням або моделюванням, а не «ідентифікацією». На його думку, ці терміни позначають одне й те ж явище, відмінність лише в тому, що «наслідування» застосовується в експериментальній психології, а «ідентифікація» – в психології особистості.

П. Массен висловлює іншу точку зору, вказуючи, що ідентифікація відрізняється від простого наслідування такими аспектами: по-перше, в процесі ідентифікації засвоюється не окремі моменти поведінки, а цілий інтегрований зразок поведінки; по-друге, ідентифікація відбувається спонтанно; по-третє, поведінка, яка набувається в результаті ідентифікації, є стабільною; по-четверте, ідентифікація базується на особистому зв'язку з моделлю або зразком.

Прихильники теорії когнітивного розвитку, визнаючи важливість позитивних і негативних підкріплень з боку дорослих та ідентифікації з ними, пояснюють формування уявлень дітей про їх статеві ролі через активне організування власного досвіду і когнітивної інформації, яку дитина отримує. Це також включає розуміння своєї статевої приналежності. Згідно з когнітивною теорією, першим етапом засвоєння статевої ролі є визначення дитиною себе як хлопчика чи дівчинки. Після цього, коли дитина усвідомлює свою статеву ідентичність, вона починає позитивно сприймати ті дії, поведінкові моделі та речі, які асоціюються з її статтю. В результаті типова для її статі поведінка викликає у дитини позитивні емоції, що сприяє самоствердженню [34; 47; 57].

Засновник когнітивної теорії, А. Колберг, вважає, що цей процес не є пасивним і не виникає лише через соціально підкріплені вправи, а є результатом самокатегоризації, тобто процесу, коли дитина відносить себе до певної статі. Колберг назвав цей процес самосоціалізацією [47].

Представники так званої «Нової психології статі» вважають, що ключову роль у формуванні статевої ролі відіграють соціальні очікування суспільства. J. Stockard, M. Johnson, Maccoby, S. Bem стверджують, що біологічна стать лише визначає потенціал поведінки людини, тоді як психологічна та соціальна стать, що засвоюється протягом життя, є основною. Формування статевої ролі також залежить від культурних стереотипів поведінки чоловіків і жінок [33; 35; 42].

Питання впливу таких факторів, як родина та група однолітків, на процес статево-рольового розвитку особистості є дуже важливим. G. Kraig у своїй праці «Психологія розвитку» зазначає, що взаємодія дитини з її найближчим оточенням відбувається трьома основними способами.

Перший спосіб – пасивна взаємодія, коли батьки створюють умови, які дозволяють дитині розвивати генетично обумовлені здібності.

Другий спосіб – стимулююча взаємодія, коли поведінка дитини, що визначається її генетикою, викликає відповідну реакцію з боку батьків і оточення.

Третій спосіб – активна взаємодія, коли дитина стає активним учасником свого середовища, прагнучи реалізувати свої здібності та можливості [15].

Дослідження ряду авторів [32; 55; 57] показують, що з самого народження дорослі ставляться до дітей по-різному в залежності від їх статі. Це виявляється, по-перше, в виборі імен для хлопчиків і дівчаток, по-друге, у виборі одягу, тоні голосу дорослого, а також в іграшках, які пропонуються дітям, і в системі заохочень і покарань. Деякі дослідження вказують на те, що хлопчики частіше отримують фізичні покарання від батьків, ніж дівчатка. Також було зафіксовано несвідоме заохочення поведінки, властивої для їх

статі, та негативне ставлення до поведінки, яка не відповідає статевим стереотипам, що підтверджується роботами L. Langlois.

Представники «Нової психології статі» вважають, що допомога у формуванні уявлень дітей про їх майбутні ролі в родині можливе лише за умови, якщо батьки в родині підтримують рівність без панування чоловіка та підлеглості жінки [41; 59].

S. Masrers, досліджуючи роль родини в процесі статево-рольової ідентифікації, зазначає, що дитина моделює свою статеву ідентичність, наслідуючи батьків, які є носіями відповідної статі. Багато дослідників також підкреслюють важливість впливу батьків як моделей статево-специфічної поведінки та джерела інформації про статеві ролі (Ch. Henshall; L. Stockard, M.M. Lonson; M. James та інші).

А.І. Захаров, досліджуючи механізми формування статево-рольової ідентифікації у дітей з батьками, розглядає цей процес як складний і багатофакторний, де різні змінні перебувають у постійному взаємозв'язку. Автор виділяє певні ознаки ідентифікації для кожного вікового етапу. Ідентифікація з батьком у хлопців найбільш яскраво проявляється у віці 5-7 років, тоді як у дівчаток ідентифікація з матір'ю найсильніша в 3-8 років. Така рольова ідентифікація, на думку автора, полягає в здатності дитини, уявляючи себе на місці батька тієї ж статі, відтворювати його поведінку і відповідати їй. При цьому ідентифікація дівчаток з батьком є більш тривалою і інтенсивною, ніж у хлопців з матір'ю, тобто дівчатка частіше обирають роль матері, ніж хлопчики – роль батька [8].

Т.С. Баранова, яка досліджувала особливості статево-рольової ідентифікації у хлопчиків і дівчаток у сім'ї, зазначає наступні додаткові фактори:

- а) ціннісні орієнтації батьків щодо виховання синів та дочок;
- б) відповідні методи виховання цих якостей;
- в) характер взаємодії між дорослими та дітьми [6, с. 38].

Другим важливим фактором, що впливає на процес статево-рольової ідентифікації дитини, є група однолітків. Багато дослідників (М. Леві, Л.А. Розенблум, J.D. Campbele) вважають, що зменшувати вплив однолітків було б неправильно, оскільки дитяча група грає важливу роль у соціалізації дитини та її адаптації до навколишнього середовища. R.C. Johnson та G.R. Medinus підкреслюють сильну згуртованість груп однолітків, що формується на добровільних засадах, де встановлюються норми дитячої поведінки. Така група значно впливає на формування уявлень про статево-рольову поведінку.

Дж. Стоккард та М. Джонсон зазначають, що роль групи однолітків різниться для хлопчиків і дівчаток. У хлопчиків група однолітків підтримує уявлення про чоловічу домінантність і сприяє негативному ставленню до всього жіночого. На відміну від хлопців, дівчатка більше орієнтуються на сім'ю та дорослих. Водночас, дослідження В. Хартупа та Н. Моора показали, що хлопчики більш чутливі до соціального тиску з боку однолітків, ніж дівчата, і цей тиск особливо сильний у ситуаціях, коли їхня поведінка не відповідає очікуванням їх статі.

А. Стерікер та Л. Курдек також відзначають, що хлопчики, які взаємодіють з дівчатками (що є неприязним для їх статі поведінкою), часто стають об'єктом глузувань з боку однолітків і не користуються популярністю серед них, на відміну від тих, хто дотримується статево-рольових стереотипів, визнаючи чоловічу домінантність. М. Джинн і А. Петерсон зазначають, що вплив однолітків досягає піку у віці 8-12 років, коли формуються хлоп'ячі групи. Цей етап отримав назву «чоловічого протесту» і характеризується вираженням негативізму щодо дівчаток, грубим і різким стилем спілкування з ними, а також формуванням специфічної «чоловічої» поведінки.

Отже, аналіз зарубіжних і вітчизняних теоретичних підходів до вивчення статево-рольової ідентичності та ідентифікації показав, що зарубіжна психологічна література містить численні дослідження, що

охоплюють різні аспекти феномену ідентичності. Загальні погляди представників цих напрямків можна узагальнити таким чином:

- а) визнання структурної природи ідентичності;
- б) виділення двох основних типів ідентичності – особистісної та соціальної;
- в) розуміння того, що розвиток ідентичності не є лінійним і рівномірним, а здійснюється через подолання внутрішніх криз особистості.

У вітчизняній психології поняття ідентичності стало предметом обговорення та наукового аналізу лише в останні роки. До цього часу воно не входило до звичного категоріального апарату і залишалося мало зрозумілим. Натомість у зарубіжній психології це поняття стало центральним і основним.

Проблема статево-рольової ідентифікації є однією з ключових в психології, оскільки її розв'язання необхідне для створення ефективних методів виховання дітей різної статі та формування у них основ мужності і жіночності.

Висновки до першого розділу

Теоретична розробка заявленої проблематики дала можливість зробити наступні висновки:

1. Згідно з аналізом основних теорій психосексуального розвитку, можна зробити висновок, що цей процес є складним і багатограним, що включає в себе як біологічні, так і соціокультурні аспекти. Біопсихологічні теорії підкреслюють природжені механізми сексуального потягу, але вони не завжди пояснюють, чому люди реагують на сексуальні імпульси по-різному. Психодинамічні теорії, зокрема концепція Фрейда, фокусуються на розвитку лібідо та його впливі на формування особистості, але критика цих підходів вказує на їх обмеження в контексті сучасних поглядів на сексуальність. Теорії обумовлення і соціального навчання наголошують на важливості зовнішніх факторів, таких як соціальні норми та підкріплення поведінки, у формуванні

сексуальної поведінки. Теорії розвитку, зокрема роботи Піаже та Еріксона, зосереджуються на впливі соціальних і когнітивних факторів на психосексуальне становлення, підкреслюючи важливість культурних і соціальних умов у формуванні сексуальної ідентичності.

2. психосексуальний розвиток у молодшому шкільному віці є важливим етапом формування статевої поведінки та психосексуальних орієнтацій. Він охоплює два ключові етапи: встановлення статевої поведінки і навчання статевої поведінки через рольові ігри. У цей період дитини активно впливають соціальне середовище, сім'я, а також взаємодія з однолітками, що може сприяти або перешкоджати адекватному розвитку статевої ідентичності.

Основним джерелом формування статевої поведінки є сім'я, де діти спостерігають за моделями взаємодії між батьками. Якщо в сім'ї існують дисгармонійні стосунки, це може призвести до труднощів у розвитку психосексуальних орієнтацій та поведінки дитини. Водночас рольові ігри з однолітками, що моделюють статеві ролі, сприяють закріпленню цих орієнтацій.

3. Узагальнюючи викладені матеріали, можна зазначити, що формування гендерної ідентичності є складним і багатфакторним процесом, що включає біологічні, соціальні та когнітивні аспекти. Різні психологічні теорії пропонують різні підходи до розуміння цього процесу, зокрема психоаналітична теорія Фрейда, теорія соціального навчання А. Бандури, та когнітивні підходи. Усі ці теорії підкреслюють важливість ролі батьків, їх взаємодії з дітьми та соціального середовища у формуванні статево-рольової ідентифікації.

РОЗДІЛ 2

ЕМПІРИЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ПСИХОЛОГІЧНИХ ОСОБЛИВОСТЕЙ СТАНОВЛЕННЯ УЯВЛЕНЬ ПРО СЕКСУАЛЬНІ СТОСУНКИ У МОЛОДШОМУ ШКІЛЬНОМУ ВІЦІ

2.1. Організація дослідження та підбір діагностичного інструментарію

Проблема формування уявлень про сексуальні стосунки у дітей молодшого шкільного віку набуває особливої актуальності у сучасному суспільстві. Вік 6–10 років є періодом активного когнітивного та емоційного розвитку, коли діти починають засвоювати основні соціальні норми та формувати базові уявлення про міжособистісні відносини. Розвиток цих уявлень відбувається під впливом сім'ї, соціального оточення, засобів масової інформації та освітнього середовища.

Наукові дослідження вказують на те, що раннє формування адекватних уявлень про сексуальні стосунки є важливим фактором гармонійного психосексуального розвитку дитини. Водночас відсутність систематизованої інформації або викривлені уявлення можуть призвести до психологічних труднощів у майбутньому.

Отже, результати теоретичного аналізу і висновки, зроблені в попередніх розділах, підтверджують актуальність обраної теми нашого дослідження.

Об'єкт дослідження – сексуальний розвиток дитини в молодшому шкільному віці.

Предмет дослідження – психологічні особливості становлення уявлень про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці.

Мета дослідження – емпірично дослідити психологічні особливості становлення уявлень про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці.

Гіпотеза дослідження – наявність поінформованості, розвинутого уявлення та позитивного ставлення молодших школярів до сексуальних стосунків, має вплив на процес їхньої статевої ідентичності.

Завдання:

1. Сформувати діагностичну вибірку та підібрати діагностичний інструментарій.
2. Емпірично дослідити особливості уявлень про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці;
3. Емпірично дослідити особливості прояву статевої (гендерної) ідентичності у молодших школярів;
4. Емпірично дослідити вплив уявлень про сексуальні стосунки на прояв гендерної ідентичності в молодшому шкільному віці;
5. Розробити програму розвитку здорових уявлень у дітей молодшого шкільного віку про сексуальні стосунки.

Характеристика вибірки – було опитано 62 молодших школярі віком 9-10 років. З них 30 хлопців та 32 дівчини.

Для дослідження поставленої мети ми обрали наступні методики:

1. Авторський опитувальник для дослідження уявлень про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці (додаток А);
2. Авторський «Опитувальник уявлень про секс» (додаток Б);
3. Опитувальник Сандри Бем (Бем) по вивченню маскулінності – фемінності (мужність – жіночність);
4. Методика вивчення гендерної ідентичності (Л.Б. Шнейдер).

Авторський Опитувальник уявлень про секс – цей опитувальник оцінює сексуальні уявлення і ставлення респондентів до сексуальних стосунків, моралі в сфері сексуальності та гендерних аспектів.

Авторський опитувальник для дослідження уявлень про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці. Діагностичний інструмент дає можливість виявити інформованість про сексуальні стосунки на наступних рівнях: низька, середня, висока. Ставлення до сексуальних стосунків:

позитивне, нейтральне, негативне. Рівень комунікації на цю тему: високий, середній, низький.

Методика «маскулінності – фемінності», розроблена Сандрою Бем у 1974 році, використовується для оцінки психологічної статі та визначення рівня маскулінності, фемінності або андрогінності особистості. Концепція андрогінії вперше була сформульована В. Фліссом у XIX столітті та описувалася як поєднання чоловічих і жіночих якостей в одній людині. О. Вейнінгер, розвиваючи цю ідею, розглядав андрогінію як широкий спектр проміжних форм між чоловічою та жіночою статями.

Сандра Бем ґрунтувалася на концепції, що маскулінність і фемінність не є взаємовиключними категоріями, а кожна людина має унікальне співвідношення цих рис, що й формує її гендерну ідентичність. Уявлення про «ідеального чоловіка» і «ідеальну жінку» є лише узагальненими моделями, тоді як на практиці риси обох статей у різних пропорціях проявляються як у чоловіків, так і у жінок.

Опитувальник Сандри Бем складається з 60 характеристик, які респондент оцінює, вказуючи, наскільки вони йому притаманні. Цей інструмент можна використовувати не тільки для самозвіту, а й у форматі експертного оцінювання, коли судження про респондента формують добре знайомі з ним люди (наприклад, подружжя, батьки чи близькі друзі).

Методика «маскулінності – фемінності» С. Бем дозволяє визначити психологічну стать особистості та рівень вираженості маскулінних, фемінних або андрогінних рис. Під час дослідження респондентам надається бланк із докладною інструкцією та переліком тверджень (зразок міститься в додатку). Інструкція пропонує учасникам відзначити ті характеристики зі списку, які, на їхню думку, їм властиві.

Методика дослідження гендерної ідентичності, розроблена Л.Б. Шнейдер, базується на принципах прямого та ланцюгового асоціативного тестування. Спочатку учасникам пропонували два стимульних слова – «жінка» і «чоловік», до яких вони записували по 10 асоціацій. Далі кожне з

отриманих слів-асоціацій використовувалося як новий стимул, і до нього знову записувалися по 10 додаткових асоціацій. Усі отримані відповіді (первинні та вторинні) об'єднувалися в загальну базу.

Наступним етапом була обробка даних: групи слів, що формували «асоціативне поле», замінювалися одним узагальнюючим словом. Слова, що повторювалися для обох стимулів, виключалися, а очевидні або випадкові асоціації також відсіювалися. У підсумку залишалися лише ключові асоціації для кожного з початкових стимулів.

Інструкція: «Будь ласка, прочитай список слів та підкресли ті, які, на твою думку, найбільш точно відображають тебе та твоє повсякденне життя».

2.2. Результати емпіричного дослідження уявлень про сексуальні стосунки в молодшому шкільному віці

На першому кроці дослідження ми організували опитування молодших школярів (зі згодою батьків) на предмет дослідження їхніх уявлень про сексуальні стосунки. Для цього нами були використані два авторських опитувальника описаних вище. Першим кроком ми запропонували школярам виконати інструкції авторського опитувальника для дослідження уявлень про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці. Його результати ми зафіксували на рис. 2.1.-2.3.

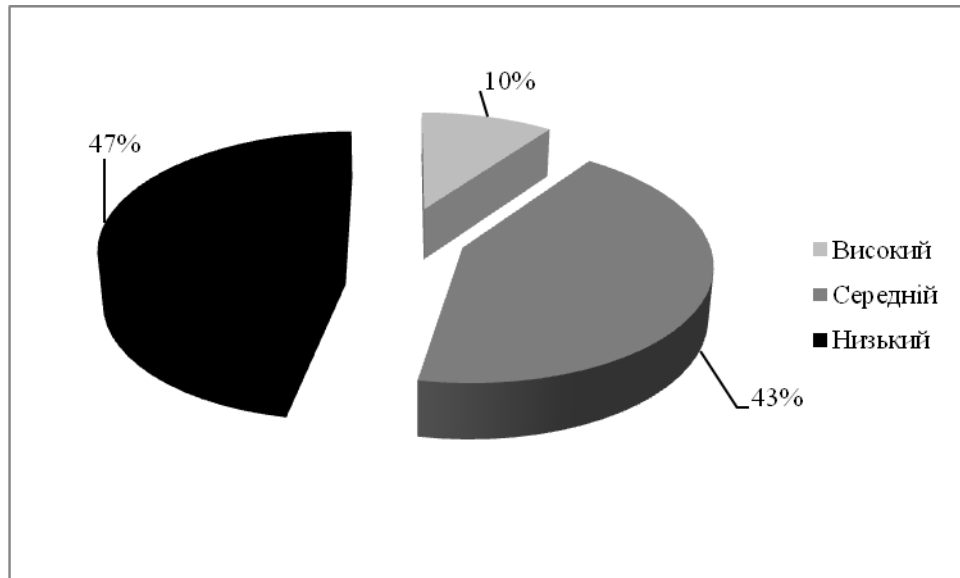

Рис. 2.1. Інформованість молодших школярів про сексуальні стосунки

Дослідження показало, що рівень інформованості дітей молодшого шкільного віку про сексуальні стосунки є переважно низьким або середнім. Зокрема:

1. Високий рівень інформованості мають лише 10% дітей.
2. Середній рівень демонструють 43% опитаних.
3. Низький рівень зафіксований у 47% школярів.

Отримані дані вказують на те, що майже половина дітей має низький рівень знань про сексуальні стосунки, що може свідчити про недостатнє або несистемне висвітлення цієї теми в освітньому середовищі та сімейному вихованні. Водночас, лише 10% дітей виявили високий рівень обізнаності, що свідчить про вибіркковість доступу до відповідної інформації.

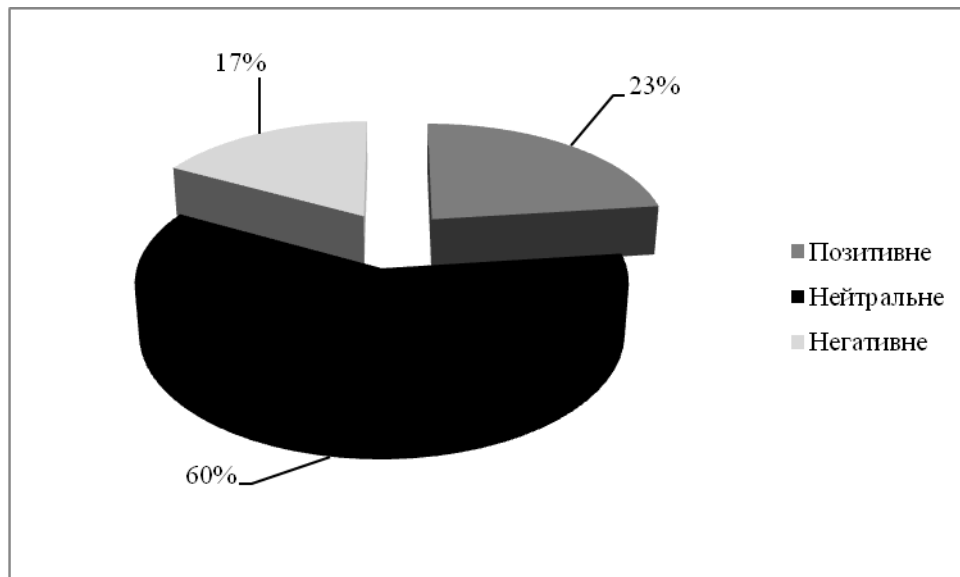

Рис. 2.2. Ставлення молодших школярів до сексуальних стосунків

Як ми можемо бачити, більшість дітей (60%) виявили нейтральне ставлення до цієї теми. Це може свідчити про недостатнє усвідомлення значення сексуальних стосунків або про відсутність сформованої позиції, що є очікуваним для молодшого шкільного віку.

Водночас, 23% дітей висловили позитивне ставлення, що може пояснюватися відкритістю до нової інформації, довірою до дорослих чи отриманим вихованням, де статеві стосунки розглядаються як природна частина життя.

17% дітей продемонстрували негативне ставлення, що може бути наслідком табування цієї теми у сім'ї або соціальному середовищі, а також через почуття сорому, страху чи дезінформацію.

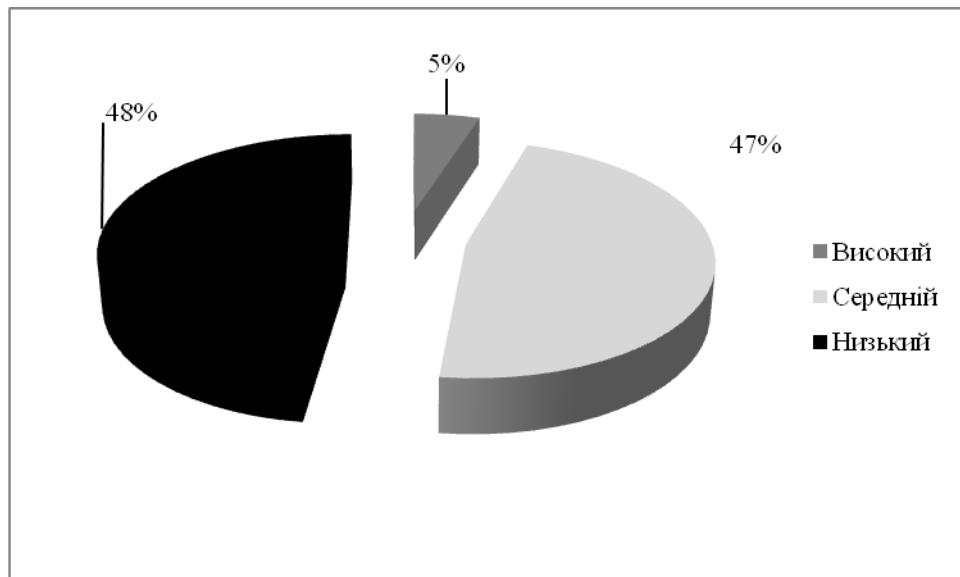

Рис. 2.3. Рівень комунікації молодших школярів на тему сексуальних стосунків

Результати свідчать про те, що майже половина дітей (48%) має низький рівень комунікації на тему сексуальних стосунків. Це означає, що вони уникають таких розмов, відчувають дискомфорт або не мають відповідного словникового запасу та знань для обговорення цієї теми.

Близько 47% дітей демонструють середній рівень комунікації, що свідчить про певну готовність до діалогу, але, ймовірно, в межах загальних або абстрактних понять без глибшого розуміння.

Лише 5% дітей мають високий рівень комунікації, що може означати, що вони отримують достатньо інформації від батьків, вчителів або з інших джерел та можуть впевнено обговорювати тему.

Отже, проведений, перший етап дослідження показав, по великому рахунку, переважання середнього та низького рівнів уявлень, поінформованості та ставлення молодших школярів до сексуальних стосунків. Припускаємо, що це може бути зумовлено наступними чинниками:

Відсутність систематичного статевого виховання в школі – у більшості початкових шкіл відсутні спеціалізовані програми статевого виховання або вони не відповідають віковим особливостям дітей.

Обмежене обговорення теми в сім'ї – багато батьків уникають розмов про сексуальність, вважаючи цю тему табуованою або передчасною для дітей молодшого віку.

Фрагментарний доступ до інформації – діти можуть отримувати знання з неформальних або ненадійних джерел (інтернет, однолітки), що призводить до поверхневого або викривленого розуміння теми.

Культурні та соціальні особливості – у суспільстві можуть домінувати традиційні або консервативні погляди, які стримують відкриті дискусії на тему сексуального виховання.

Психологічна неготовність дітей – у молодшому шкільному віці діти ще не завжди готові до сприйняття складних понять про сексуальність, що може впливати на рівень їхньої інформованості.

На наступному етапі, ми зібрали емпіричні дані, які спрямовані на виявлення уявлень молодших школярів про секс та сексуальні стосунки. Його результати ми навели на рис. 2.4.

Результати показують, що найбільша частина дітей дотримується традиційних (45%) або консервативних (45%) уявлень про сексуальність. Це може означати, що вони сприймають тему статевої відносин крізь призму загальноприйнятих норм і звичаїв, закладених у суспільстві та сім'ї.

Лише 10% дітей мають позитивне та більш відкрите ставлення до сексуальності, що може свідчити про їхнє знайомство з сучасними підходами до сексуальної освіти, а також про відсутність табу в сімейному вихованні.

Присутність 45% дітей із більш обмеженими та консервативними уявленнями може означати, що їхнє сприйняття сексуальності зведене до мінімуму або вони вважають цю тему небажаною чи неприйнятною для обговорення.

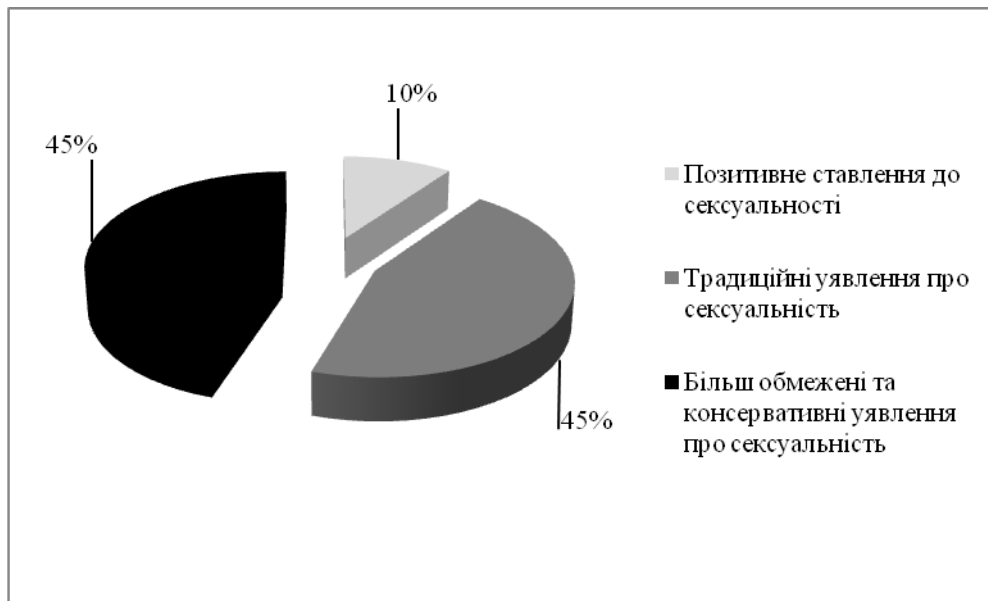

Рис. 2.4. Ставлення молодших школярів до сексу, сексуальності та сексуальних стосунків

На наш погляд, отримані результати можуть вказувати на те, що діти, які мають позитивне ставлення, імовірно, отримують адекватну інформацію про статеві відносини в родині або з перевірених джерел. Вони можуть сприймати сексуальність як природний аспект життя, а не як щось заборонене або сороміцьке. Їхнє виховання, швидше за все, спрямоване на формування відкритої комунікації про власне тіло та стосунки.

Діти, які мають консервативне ставлення та уявлення до сексуальності вважають, що тема сексуальності є неприйнятною або навіть забороненою для обговорення. Вони можуть відчувати дискомфорт або сором при розмовах про стосунки та власне тіло. Їхні уявлення можуть ґрунтуватися на жорстких заборонах або страхах, сформованих у родині чи соціальному оточенні.

Діти, які мають більш традиційні уявлення та ставлення, швидше за все, сприймають сексуальність через призму суспільних норм, загальноприйнятих правил та моралі. Їхні уявлення, ймовірно, містять елементи гендерних стереотипів (наприклад, про «чоловічі» та «жіночі» ролі

в стосунках). Вони можуть вважати, що сексуальність важлива, але її обговорення має бути стриманим і підпорядковуватись традиційним нормам.

2.3. Результати емпіричного дослідження статевої (гендерної) ідентичності молодших школярів

Наступний етап діагностики мав на меті виявлення особливостей прояву гендерної (статевої) ідентичності молодших школярів. Для цього нами були використані такі діагностичні інструменти як: опитувальник Сандри Бем по вивченню маскулінності – фемінності (мужність – жіночність) та методика вивчення гендерної ідентичності (Л.Б. Шнейдер). Результати діагностики даного етапу наведені нами на рис. 2.5. та 2.6.

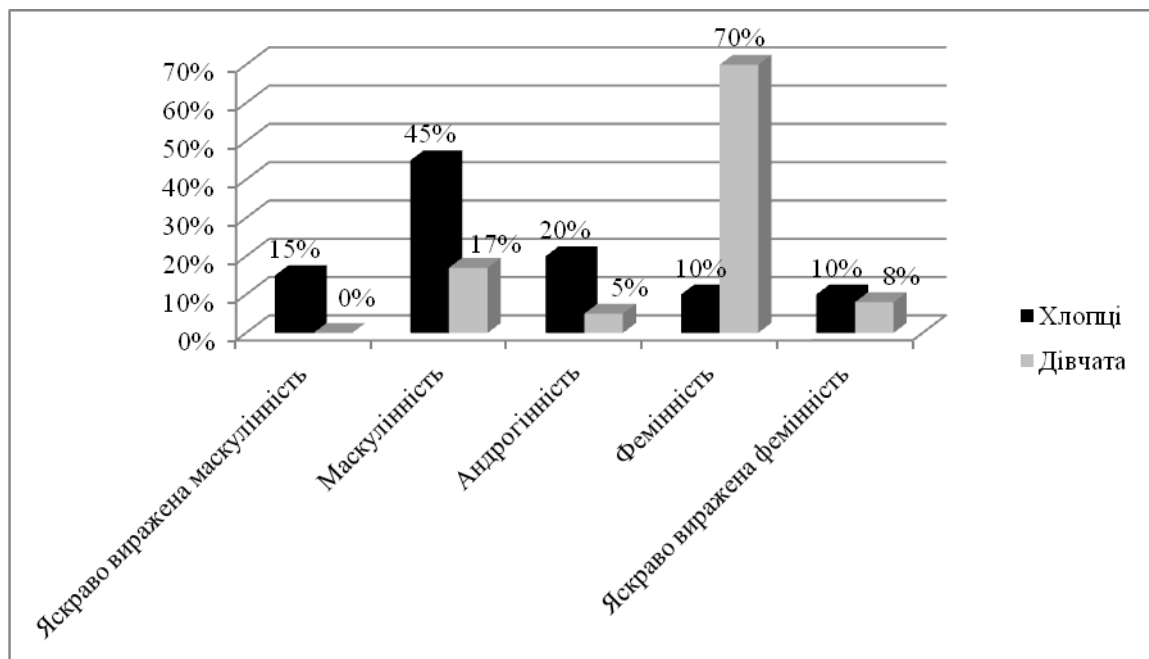

Рис. 2.5. Результати дослідження за опитувальником С. Бем

Результати показують, що більшість хлопців (60%) мають маскулінну або яскраво виражену маскулінну ідентичність, тоді як серед дівчат переважає фемінність (70%) та яскраво виражена фемінність (8%).

Таким чином, у дітей спостерігається стійке засвоєння традиційних гендерних ролей, що відповідають соціальним очікуванням. Дівчата більш схильні до фемінних характеристик, таких як м'якість, емпатія, орієнтація на турботу про інших. Хлопці частіше демонструють риси, пов'язані з незалежністю, активністю, прагненням до лідерства.

Припускаємо, що це зумовлено такими чинниками як:

1. Виховання та соціалізація – дорослі (батьки, вчителі) свідомо чи несвідомо підкріплюють традиційні гендерні ролі.
2. Соціокультурний контекст – у дитячих книжках, мультфільмах, іграх фемінність часто асоціюється з дівчатами, а маскулінність – із хлопцями.
3. Відмінності у виховних підходах – дівчат більше заохочують до слухняності, співпереживання, а хлопців – до активності та рішучості.

Якщо говорити, про показники андрогінності, то вони властиві 25% молодших школярів. Серед хлопців 20% і серед дівчат 5% продемонстрували андрогінність – поєднання як маскулінних, так і фемінних рис. Такі діти є більш гнучкими у сприйнятті власної гендерної ролі, демонструють риси обох категорій. Вони можуть легше адаптуватися до різних соціальних ситуацій. Андрогінні діти мають більше можливостей для самовираження, не обмежуючись жорсткими гендерними нормами.

Причинами можуть бути:

1. Вплив сім'ї – батьки можуть заохочувати як силу і незалежність, так і чутливість і співпереживання незалежно від статі дитини.
2. Соціальні зміни – сучасні підходи до виховання стають менш жорсткими щодо гендерних норм.
3. Особистісні особливості – діти можуть проявляти індивідуальні риси, які не відповідають традиційним очікуванням.

Відсутність яскраво вираженої маскулінності у дівчат (0%). Жодна дівчинка не виявила яскраво вираженої маскулінності, хоча 17% дівчат мають помірну маскулінність.

Це вказує на те, що гендерні ролі у дівчат значно більш закріплені за традиційною фемінністю. Навіть ті, хто має маскулінні риси, рідко проявляють їх у крайніх формах.

Серед опитаних молодших школярів 10% хлопців та 8% дівчат мають яскраво виражену фемінність, що вказує на те, що ця категорія представлена меншістю. Дівчата частіше демонструють помірну фемінність (70%), а отже, найбільша частка дівчат має риси фемінної поведінки, але без її крайньої вираженості.

Яскраво виражена фемінність передбачає високий рівень м'якості, емоційності, турботливості, залежності від соціального схвалення, кооперативності. Для хлопців така характеристика є менш типовою через соціальний тиск і гендерні стереотипи.

Незважаючи на те, що суспільство очікує від хлопців маскулінних якостей, 10% із них мають яскраво виражену фемінність. Такі хлопці можуть бути більш емоційно відкритими, орієнтованими на співпрацю, мати високий рівень емпатії.

Як ми можемо бачити на рис. 2.6. в обох групах (хлопці і дівчата) не було виявлено дітей, які б демонстрували передчасну ідентичність, що свідчить про відсутність раптової та незрілої ідентифікації з певним гендером. Це може означати, що процес самовизначення дітей протікає поступово та розмірковано.

Дифузна ідентичність (40% хлопців, 37% дівчат): – це найпоширеніший тип ідентичності серед обох груп. Дифузна ідентичність характеризується відсутністю чіткої самосвідомості або труднощами в визначенні власної гендерної ролі. У цьому випадку 37-40% молодших школярів перебувають у перехідному стані, коли гендерна ідентичність ще не стабільна і потребує подальшого розвитку.

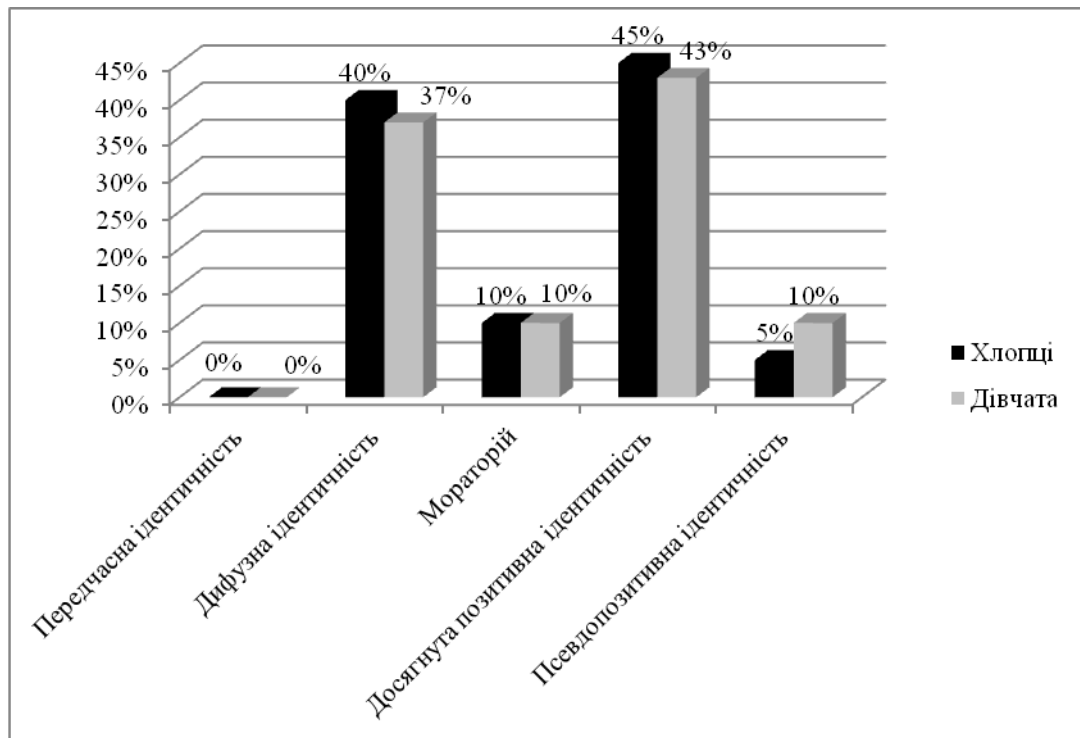

Рис. 2.6. Результати дослідження гендерної ідентичності молодших школярів (методика Л.Б. Шнейдер)

Мораторій (10% хлопців, 10% дівчат) – це означає, що 10% дітей обох статей тимчасово призупиняють формування своєї гендерної ідентичності, можливо, через сумніви або необхідність більше часу для саморозуміння. Цей етап є нормальною частиною розвитку і може відображати процес пошуку і експериментування з гендерними ролями.

Досягнута позитивна ідентичність (45% хлопців, 43% дівчат) – більшість дітей демонструють досягнуту позитивну гендерну ідентичність, що означає, що вони вже чітко усвідомлюють свій гендер і відчувають себе комфортно в цій ролі. Це свідчить про загальний процес стабільності в гендерній ідентичності на цьому етапі розвитку.

Псевдопозитивна ідентичність (5% хлопців, 10% дівчат) – невелика кількість дітей (5% хлопців і 10% дівчат) демонструє псевдопозитивну ідентичність. Це може вказувати на зовнішню відповідність соціальним стандартам, але без глибокого усвідомлення або прийняття своєї гендерної

ролі. Така ідентичність може бути пов'язана з тиском оточення чи очікуваннями суспільства.

Загалом, результати діагностики свідчать про те, що більшість молодших школярів вже мають досягнуту позитивну гендерну ідентичність, хоча є значна частина дітей, для яких процес ідентифікації ще не завершений або перебуває на етапі пошуку. Псевдопозитивна ідентичність вказує на певні соціальні впливи на формування гендерної самосвідомості, зокрема через зовнішні фактори.

2.4. Вплив уявлень про сексуальні стосунки в молодшому шкільному віці на прояв статевої (гендерної) ідентичності

Ми вважаємо, що уявлення про сексуальність та сексуальні стосунки може впливати або бути зумовленим тим, як і з якою статтю себе ідентифікує дитина. Дане положення було перевірено нами із застосуванням методів математичної статистики. На останньому кроці обробки результатів емпіричного дослідження, ми здійснили математичний аналіз отриманих даних. Математичний аналіз був спрямований на виявлення зв'язку між уявленнями про сексуальні стосунки та показниками статевої ідентичності. Результати представлені в таблицях 2.1. та 2.2.

Традиційні уявлення про сексуальність і маскулінність (у хлопців) ($r=0,39$). Помірно позитивна кореляція між традиційними уявленнями про сексуальність і маскулінністю вказує на те, що діти з вираженою маскулінною ідентичністю частіше мають традиційні погляди на сексуальність. Це може свідчити про те, що хлопці, які демонструють більше маскулінних рис, в більшій мірі підкоряються соціальним стандартам і стереотипам щодо сексуальних норм, що часто включають традиційні ролі і очікування, пов'язані із сексуальністю.

Виявлена кореляція ($r=0,41$) між фемінністю (дівчата) та рівнем інформованості про сексуальні стосунки. Діти, які мають більше знань про

сексуальні стосунки демонструють більш виражену фемінність (емоційність, чутливість, орієнтація на соціальні зв'язки).

Таблиця 2.1.

Результати кореляційного аналізу

	Яскраво виражена маскулінність	Маскулінність	Андрогінність	Фемінність	Яскраво виражена фемінність
Позитивне ставлення до сексуальності	--	--	--	--	--
Традиційні уявлення про сексуальність	--	0,39	--	--	--
Більш обмежені та консервативні уявлення про сексуальність	--	--	--	--	--
Інформованість про сексуальні стосунки	--	--	--	0,41	--
Ставлення до сексуальних стосунків	--	--	--	--	--
Комунікація про сексуальні стосунки	--	--	--	--	--

Нижче приведена таблиця результатів, яка демонструє наявність значимої кореляції ($r=0,45$) між комунікацією про сексуальні стосунки і досягнутою позитивною ідентичністю серед молодших школярів. Це може вказувати на те, що діти, які більш активно беруть участь у комунікації про сексуальні стосунки більше схильні до прояву позитивної і стабільної гендерної ідентичності.

Досягнута позитивна ідентичність означає, що дитина сформувала стійке і позитивне уявлення про себе, включаючи розуміння своєї гендерної ролі та сексуальності. Діти з такою ідентичністю здатні до самоприйняття, впевнені в собі і зазвичай мають ясні уявлення про свої межі, переваги та

інтереси. Вони можуть бути відкритими до нових ідей і готовими до обговорення складних тем, таких як сексуальні стосунки.

Таблиця 2.2.

Результати кореляційного аналізу

	Передчасна ідентичність	Дифузна ідентичність	Мораторій	Досягнута позитивна ідентичність	Псевдопозитивна ідентичність
Позитивне ставлення до сексуальності	--	--	--	--	--
Традиційні уявлення про сексуальність	--	--	--	--	--
Більш обмежені та консервативні уявлення про сексуальність	--	--	--	--	--
Інформованість про сексуальні стосунки	--	--	--	--	--
Ставлення до сексуальних стосунків	--	--	--	--	--
Комунікація про сексуальні стосунки	--	--	--	0,45	--

Висновки до другого розділу

Проведене емпіричне дослідження привело нас до наступних висновків:

1. Особливості уявлень про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці полягають в тому, що більшість молодших школярів має низький або середній рівень інформованості про сексуальні стосунки, що відображає недостатню системність та глибину виховання цієї теми в навчальних закладах та сім'ях. Більше ніж половина дітей (47%) не володіє достатнім рівнем знань, що свідчить про обмежену доступність або поверхневність інформації, яку вони отримують. Лише невелика частина

(10%) продемонструвала високий рівень обізнаності, що може бути наслідком більш відкритої комунікації у родинах або доступу до більш структурованої інформації.

Ставлення до сексуальних стосунків серед дітей переважно нейтральне (60%), що, ймовірно, є результатом відсутності сформованої чіткої позиції з цього питання на ранньому етапі розвитку. Позитивне ставлення відзначилось у 23% дітей, тоді як 17% висловили негативне ставлення, що може бути наслідком табування цієї теми в родинах або соціальних середовищах, де сексуальність є забороненою темою.

Рівень комунікації на тему сексуальних стосунків також залишається на низькому рівні, що вказує на страх або сором у обговореннях цієї теми, а також на відсутність достатнього словникового запасу для впевненого вираження своїх думок. Лише 5% дітей мають високий рівень комунікації, що вказує на більш відкриті та просвітлені родини чи навчальні умови.

Подальше дослідження уявлень про сексуальність виявило, що більшість дітей (90%) дотримується традиційних або консервативних поглядів на сексуальність. Це може бути наслідком соціальних норм, культурних обмежень та табу, що зберігаються у суспільстві та сім'ї. Тільки 10% дітей висловлюють більш відкриті погляди, що може бути пов'язано з більш ліберальним підходом до сексуального виховання у родині.

2. Особливості прояву статевої (гендерної) ідентичності у молодших школярів полягають в тому, що більшість хлопців демонструють маскулінні риси, що відповідають традиційним очікуванням щодо їх поведінки – незалежність, активність, лідерство. Дівчата, в основному, виявляють фемінні риси, як-от м'якість, емпатія та орієнтація на турботу про інших, хоча частина з них демонструє певні маскулінні характеристики, однак в меншій пропорції.

25% молодших школярів, включаючи 20% хлопців і 5% дівчат, продемонстрували ознаки андрогінності, поєднуючи як маскулінні, так і

фемінні риси. Це свідчить про більш гнучке сприйняття гендерної ролі, що дозволяє їм легше адаптуватися до різних соціальних ситуацій.

Відсутність яскраво вираженої маскулінності серед дівчат та значна частина дівчат із помірною фемінністю свідчить про укорінені гендерні стереотипи. Хоча 10% хлопців мають яскраво виражену фемінність, це все одно залишає їх меншістю, що підтверджує соціальний тиск, який обмежує такі прояви серед хлопців.

3. В ході математичного аналізу були виявлені наступні зв'язки та зроблені наступні припущення:

1) Кореляція між традиційними уявленнями про сексуальність і маскулінністю ($r = 0,39$). Виявлена позитивна кореляція між традиційними уявленнями про сексуальність і маскулінністю у хлопців вказує на те, що діти, які ідентифікують себе як більш маскулінні, схильні до прийняття традиційних поглядів на сексуальність. Це може свідчити про те, що хлопці з вираженою маскулінною ідентичністю схильні до більш консервативних і соціально прийнятих уявлень про роль сексуальності в їхньому житті. Такі діти можуть більше підкорятися соціальним стандартам та стереотипам, що пов'язані з сексуальними ролями.

2) Кореляція між фемінністю та інформованістю про сексуальні стосунки ($r = 0,41$). Для дівчат була виявлена помірно позитивна кореляція між фемінністю (емоційністю, чутливістю, орієнтацією на соціальні зв'язки) та рівнем інформованості про сексуальні стосунки. Це означає, що діти, які мають більше знань про сексуальність і сексуальні стосунки, проявляють більш виражену фемінність. Цей зв'язок може бути результатом більш відкритого ставлення до емоційних і міжособистісних аспектів сексуальності, притаманних фемінній гендерній ідентичності.

3) Кореляція між комунікацією про сексуальні стосунки та досягнутою позитивною ідентичністю ($r = 0,45$). Одним із найбільш важливих результатів є виявлена значуща кореляція між комунікацією про сексуальні стосунки і досягнутою позитивною ідентичністю. Діти, які більш активно беруть участь

у комунікації про сексуальні стосунки, мають схильність до формування позитивної, стабільної гендерної ідентичності. Досягнута позитивна ідентичність свідчить про те, що дитина має чітке і позитивне уявлення про себе, свою статеву роль і сексуальність, що дозволяє їй відкрито обговорювати такі важливі теми.

РОЗДІЛ 3

ФОРМУВАННЯ ЗДОРОВИХ УЯВЛЕНЬ У ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ПРО СЕКСУАЛЬНІ СТОСУНКИ

3.1. Програма розвитку здорових уявлень у дітей молодшого шкільного віку про сексуальні стосунки

Формування адекватних уявлень про сексуальні стосунки у молодших школярів є важливим аспектом психосексуального розвитку. Нижче наведено комплекс заходів, який охоплює освітні, ігрові та виховні методи, спрямовані на створення здорових уявлень про стать, повагу до власного тіла та безпечну поведінку.

Мета:

1. Формування здорових уявлень про особисті кордони, статеву ідентичність і дружні стосунки.
2. Навчання дітей правилам безпечної поведінки щодо власного тіла та особистого простору.
3. Формування навичок комунікації та вміння висловлювати свої почуття.

Цільова аудиторія: діти молодшого шкільного віку (6–9 років).

Тривалість: 45–60 хвилин.

Форма проведення: інтерактивне заняття з використанням ігор, вправ і дискусій.

Очікувані результати тренінгу

1. Діти навчаться розпізнавати свої особисті кордони.
2. Сформують розуміння безпечної та небезпечної поведінки.
3. Отримають навички відмови у небажаних ситуаціях.
4. Збільшиться довіра до батьків та вчителів у складних питаннях.

1. Вступна частина.

Привітання. Вправа «Знайомство».

Мета: створення довірливої атмосфери.

Кожна дитина називає своє ім'я та доповнює фразу: «Я відчуваюся добре, коли...». Це допомагає дітям розуміти власні почуття та емоції.

Обговорення правил тренінгу

1. Говорити ввічливо.
2. Не перебивати один одного.
3. Поважати чужі почуття та думки.
4. Немає «правильних» і «неправильних» відповідей.
5. Можна не відповідати, якщо не хочеться.

2. Основна частина.

2.1. Вправа «Що таке особисті кордони?»

Мета:

1. Ознайомити дітей з поняттям особистих кордонів.
2. Розвинути вміння розпізнавати ситуації, де їхні кордони порушуються.
3. Вчити, як повідомляти про порушення особистих кордонів і відстоювати свої межі.

Обладнання:

1. Листи паперу, кольорові маркери.
2. Малюнки або картки, що ілюструють різні ситуації (наприклад, людина занадто близько стоїть, хтось забирає їхні речі без дозволу тощо).

Хід проведення:

Вступна частина (5-7 хвилин). Пояснити дітям, що таке особисті кордони. Можна порівняти їх із невидимими лініями навколо кожної людини, які допомагають нам відчувати себе комфортно.

Дати приклади, що входить в особисті кордони, наприклад: «Мої особисті речі належать мені», «Я хочу, щоб люди говорили зі мною на відстані, яка мені зручна».

Запитати, чи вони коли-небудь відчували себе незручно, коли хтось порушував їхні кордони (наприклад, хтось торкався їх без дозволу чи забирає їхні речі без попиту).

Групова дискусія (7-10 хвилин). Попросити дітей поділитися прикладами, коли вони відчували, що хтось порушує їхні особисті межі.

Дискусія про важливість поважати чужі межі та чому це важливо для дружби і взаємоповаги.

Ілюстрація кордонів (10-15 хвилин). Роздати дітям листи паперу та маркери. Попросіть їх намалювати себе на аркуші паперу і провести коло навколо себе, яке буде символізувати їх особисті кордони.

Дати завдання намалювати, хто може і не може бути в цьому колі. Це допоможе дітям зрозуміти, з ким їм комфортно, а з ким ні.

Попросити їх також вказати, як вони будуть реагувати, якщо хтось вийде за ці межі (наприклад, сказати «стоп», відійти, попросити відстані).

Робота з картками (10-15 хвилин). Показати дітям картки із зображеннями різних ситуацій (наприклад, один хлопчик намагається торкнутися іншого, хтось стоїть занадто близько, хтось забирає іграшку без дозволу тощо).

Запитати, чи є це порушенням особистих кордонів і яку реакцію вони б дали в такій ситуації (відмовитися, сказати «ні», відступити тощо).

Розглянути кожну ситуацію і обговоріть, як краще поводитися, щоб захистити свої кордони.

Підсумок (5 хвилин). Підсумувати, чому важливо знати і поважати особисті кордони: «Коли ми поважаємо кордони інших, ми робимо наші стосунки з ними більш комфортними і добрими».

Пояснити, як важливо відстояти свої межі і що можна робити, якщо хтось порушує ці кордони.

2.2. Гра «Можна чи не можна?».

Мета:

1. Ознайомити дітей з основами здорової сексуальної поведінки.

2. Розвинути вміння визначати, що є правильним і неправильним у стосунках з іншими людьми, зокрема в контексті особистих меж, поваги до тіла і почуттів.

3. Формувати у дітей усвідомлення права на власні кордони та можливість сказати «ні», якщо їхні межі порушуються.

Обладнання:

1. Картки із ситуаціями, що потребують оцінки, чи можна їх виконувати чи ні (зображення чи текстові описи ситуацій).

2. Місце для сидіння або стояння дітей у колі.

Хід проведення:

Вступ (5 хвилин). Пояснити дітям, що важливо поважати не тільки свої власні кордони, а й кордони інших людей, зокрема їхнє право на особистий простір, непорушність тіла і приватність.

Підкреслити, що деякі речі є прийнятними лише в певних ситуаціях і з дозволу інших людей, а інші – є неприпустимими. Використовуйте приклади з їхнього повсякденного життя (наприклад, чому не можна торкатися до чужих речей без дозволу).

Основна частина гри (15-20 хвилин). Пояснити правила гри: ви будете задавати ситуації або показувати картки з різними ситуаціями, пов'язаними з особистими межами (наприклад, обійми, поцілунки, торкання до чужого тіла, запит на персональні дані), а діти повинні вирішити, чи можна таке робити чи ні.

Ситуації повинні бути простими і чіткими, щоб діти могли легко зрозуміти, які поведінкові норми важливі в таких контекстах. Наприклад:

1. «Чи можна обіймати друзів, якщо вони не хочуть цього?» (Не можна)

2. «Чи можна повідомити дорослому, якщо хтось попросив тебе зробити щось, що тобі не подобається?» (Можна)

3. «Чи можна, щоб чужа людина торкалася тебе або просила подивитися твій телефон?» (Не можна)

4. «Чи можна довіряти своїй подрузі, якщо вона питає про особисті речі?» (Можна, якщо це дружня ситуація, але завжди важливо розуміти, що є особисті межі)

5. «Чи можна давати свої особисті речі, якщо тебе просять, навіть якщо ти не хочеш?» (Не можна)

6. «Чи можна говорити з незнайомими людьми, якщо вони запитують тебе про твій домашній адрес?» (Не можна)

Діти повинні піднімати руки або голосно говорити «можна» або «не можна», залежно від того, чи вважають вони ситуацію прийнятною.

Обговорення ситуацій (10-15 хвилин). Після кожної ситуації запитати дітей, чому вони вважають її прийнятною чи непринятною. Наприклад, «Чому ти сказав не можна?», «Що відчуває людина, коли її примушують робити те, що їй не зручно?».

Важливо пояснити, що кожен має право сказати «ні», коли це стосується їхніх особистих меж, і що важливо поважати це рішення інших.

Заохочуйте дітей обговорювати, чому важливо відчувати власну гідність, поважати себе та інших.

Рольові ігри (за бажанням, 10-15 хвилин). Запропонувати дітям розіграти невеликі сценки, в яких вони зможуть практикувати відстоювання своїх кордонів. Наприклад:

1. Один учень намагається обійняти іншого, а інший учень каже «ні» і пояснює, чому не хоче цього.

2. Один учень запитує іншого, чи можна тримати його за руку, і отримує відповідь «так» чи «ні».

3. Це дасть дітям можливість відчути себе впевнено в ситуаціях, коли потрібно відстояти свої межі.

2.3. Вправа «Як сказати «ні»?».

Мета – навчити дітей захищати свої особисті кордони, вчити говорити «ні» в ситуаціях, коли вони відчувають дискомфорт або небезпеку.

Обладнання:

1. Папір і кольорові маркери або олівці для малювання.
2. Листи з написами або картки із ситуаціями (для обговорення).

Хід проведення вправи (10 хв):

Вступне пояснення (2 хвилини). Почати вправу з короткого пояснення дітям, що таке особисті кордони. Скажіть, що кожен має право мати свої межі, і важливо вміти сказати «ні», коли щось порушує ці межі. Наведете приклади: «Якщо до тебе хтось підходить і хоче взяти твою іграшку без дозволу, ти маєш право сказати «ні». Якщо до тебе хтось торкається і це тобі не подобається, ти маєш право сказати «ні»».

Демонстрація (3 хвилини). Пояснити, що існує кілька способів сказати «ні», і продемонструйте дітям, як це робити правильно:

1. Спокійно і чітко: «Ні, я не хочу цього робити».
2. З обґрунтуванням: «Ні, це мені не подобається».
3. Відстоюючи свої межі: «Я не хочу, щоб ти мене торкався».
4. Важливо, щоб діти розуміли, що «ні» можна сказати у будь-яких ситуаціях, коли їхні особисті межі порушуються.

Для наочності можна показати кілька ситуацій, де ви демонструєте, як говорити «ні». Наприклад:

1. «Уяви, що твій друг просить тебе поділитися іграшкою, а ти не хочеш цього робити. Як ти скажеш?» – демонструєте спокійне «ні».
2. «Уяви, що до тебе підходить незнайома людина і просить дати адресу твого дому. Як ти скажеш?» – ще раз показуєте, як важливо чітко сказати «ні» і пояснити, чому це небезпечно.

Практичне заняття (4 хвилини). Попросити дітей по черзі придумувати ситуації, де вони могли б сказати «ні», і показувати, як вони це зроблять. Для кожної ситуації:

1. Учитель (або один з дітей) описує ситуацію, наприклад: «Друг хоче, щоб ти допоміг йому зробити щось, що тобі не хочеться робити».
2. Кожна дитина по черзі має сказати, як вона реагує: «Ні, я не хочу допомогти».

3. Під час цієї частини вправи акцентуйте увагу на тоні голосу (він має бути спокійним і чітким), на виразі обличчя (воно повинно бути впевненим) і на позиції тіла (діти повинні стояти або сидіти прямо, не нахилиючись).

Робота в парах (2 хвилини). Розділити дітей на пари. Кожна пара отримує одну картку з ситуацією, в якій вони повинні продемонструвати, як сказати «ні». Наприклад:

1. «Тебе хтось просить взяти його сумку, але тобі не зручно».

2. «До тебе підходить незнайомий чоловік і запитує, де ти живеш».

3. Діти обговорюють ситуацію і намагаються відповісти один одному, показуючи, як правильно сказати «ні».

Підсумок (1 хвилина). Закінчити вправу підсумковими словами: «Кожен з нас має право відмовити, коли нам не зручно або ми не хочемо щось робити. Це важливо, щоб захистити себе і свої межі». Заохочуйте дітей говорити, що вони навчилися в цій вправі. Наприклад: «Я навчився сказати «ні», коли мені не хочеться щось робити, і це нормально!»

2.4. Міні-лекція «Частини тіла та особиста безпека».

Мета лекції – навчити дітей основам особистої безпеки, чітко пояснити, що є приватні частини тіла, і як важливо захищати свої межі.

1. Вступ (1 хвилина). Сьогодні ми поговоримо про дуже важливі речі: про наше тіло і як ми повинні захищати його.

Тіло – це наша особиста територія, і ми маємо право відчувати себе в безпеці.

2. Що таке особисті межі? (2 хвилини). Кожна людина має свої межі – це частини нашого тіла, до яких не можна торкатися без дозволу.

Важливо знати, що це лише твоє тіло, і ти можеш сказати «ні», якщо тобі не хочеться, щоб хтось торкався тебе або робив щось із твоїм тілом.

Приклад для пояснення: Уяви, що до тебе підходить друг і хоче взяти твою іграшку без дозволу. Ти можеш сказати «ні», тому що це твоя іграшка. Так само, твій організм – це твоє тіло, і ти маєш право сказати «ні», якщо хтось намагається порушити твої межі.

3. Частина тіла та особиста безпека (3 хвилини). Усі частини тіла важливі, і ми повинні бути особливо уважні до певних частин, які ми називаємо «приватними».

Приватні частини тіла – це частини тіла, які знаходяться в зоні нижче пояса, а також грудна частина тіла. Це місця, які ми не показуємо іншим людям і не дозволяємо їм торкатися без нашого дозволу.

Давайте запам'ятаємо, які це частини тіла:

1. Геніталії (статеві органи): ці частини нашого тіла мають бути приватними.

2. Груди: грудна частина тіла також є приватною частиною.

Якщо хтось намагається торкатися цих частин або просить показати їх – це неприпустимо. Це може бути небезпечно, і ти маєш право сказати «ні».

Приклад для пояснення:

1. «Якщо до тебе хтось підходить і намагається торкнутися цих частин тіла, або якщо хтось запитує тебе про це, ти маєш право сказати «ні». Це твоє тіло, і тільки ти вирішуєш, хто може тебе торкатися.»

4. Як діяти, якщо порушуються твої межі? (3 хвилини). Завжди говори «ні»: Якщо хтось намагається порушити твої межі або чіпати твоє тіло, ти маєш право сказати «ні».

Звертайся до дорослих: Якщо тобі стало незручно або ти не хочеш, щоб хтось торкався тебе, ти завжди можеш звернутися до дорослого – батьків, вчителя або іншої людини, які можуть тобі допомогти.

Не мовчи: Якщо тобі щось не подобається, говори про це і не бійся. Ти маєш право захищати своє тіло!

Приклад для пояснення. Уяви, що ти в школі, і хтось просить тебе зробити щось, що тобі неприємно. Ти можеш сказати «ні» і негайно піти до вчителя чи до батьків. Це дуже важливо!

5. Підсумок та обговорення (1 хвилина). Наше тіло – це наша особиста територія, і ми маємо право вирішувати, хто може до нього наблизитися.

Важливо завжди пам'ятати, що «ні» – це твоє право, коли тобі щось неприємно або коли хтось порушує твої кордони.

Якщо ти відчуваєш, що щось не так або тобі небезпечно, завжди звертайся до дорослого за допомогою.

Заключне слово. Ти маєш право на безпеку і комфорт. Ти не повинен мовчати, якщо хтось порушує твої межі. Ніколи не бійтеся говорити про це і звертатися за допомогою!

3. Завершальна частина.

Обговорення: «Що я сьогодні дізнався?»

Діти по черзі називають одну нову річ, яку вони зрозуміли під час тренінгу.

Вправа «Скринька довіри».

Мета – створити простір для відкритих розмов, де діти можуть висловити свої почуття, переживання чи питання, що турбують їх, і навчити їх довіряти дорослим.

Обладнання:

2. Велика скринька, коробка або контейнер для записок.

3. Листи паперу та ручки для дітей.

4. Можна прикрасити коробку, щоб вона виглядала цікаво й запрошувала до участі.

Хід проведення (30 хвилин):

Пояснення мети та правил (3 хвилини). Почніть з короткого вступу: «Ми з вами створимо Скриньку довіри – це місце, де кожен може написати те, що його турбує, або поставити питання, на яке хоче отримати відповідь. Це може бути будь-що: питання, переживання, або просто те, чого ви не хочете говорити вголос. Тут можна бути чесними й відкритими, і ми все обговоримо разом.»

Створення «Скриньки довіри» (2 хвилини). Показати дітям коробку або контейнер, який ви використовуватимете як скриньку. Запропонуйте дітям

прикрасити її або написати на ній щось важливе для них, що асоціюється з довірою (наприклад, слово «дружба» або «відкритість»).

Правила написання записок (2 хвилини). Пояснити правила:

1. Діти можуть написати на листочках все, що їм важливо, але не обов'язково підписуватися.

2. Це має бути щось, що вони хочуть обговорити або просто висловити.

3. Вони можуть написати питання або поділитися почуттями, які важко висловити вголос.

4. Дайте зрозуміти, що всі записки залишаються конфіденційними та не будуть обговорюватися в колі без дозволу того, хто їх написав.

Написання записок (5 хвилин): Роздати дітям листи паперу та ручки. Дати їм кілька хвилин, щоб вони могли написати свої запитання або переживання. Заохочувати дітей писати про те, що їх турбує чи цікавить.

Поміщення записок у скриньку (2 хвилини). Після того, як діти написали свої записки, попросіть їх покласти їх у скриньку. Дозвольте кожній дитині вирішити, чи хоче вона бути анонімною, чи підписати записку.

Обговорення записок (5-10 хвилин). Після того, як всі записки будуть в скриньці, почніть по черзі витягувати їх і читати. Читайте запитання або переживання вголос (якщо це можливо і зручно для дітей). Обговорюйте їх разом. Це може бути колективна розмова, де кожен може поділитися своєю думкою або дати пораду.

Поради під час обговорення:

1. Якщо питання або переживання потребує особливої уваги (наприклад, питання про безпеку чи відносини), запишіть його для подальшого обговорення з батьками чи психологом.

2. Наголосіть на важливості слухати і підтримувати один одного.

Ритуал завершення «Комплімент по колу».

Кожна дитина каже щось хороше про сусіда праворуч.

3.2. Рекомендації для батьків і педагогів щодо роз'яснення питань сексуальності дітям молодшого шкільного віку.

Правильне роз'яснення питань сексуальності у молодшому шкільному віці сприяє гармонійному психосексуальному розвитку дитини, формує здорове ставлення до власного тіла та допомагає уникнути викривлених уявлень. Відкритий діалог між дорослими й дітьми – це запорука формування довіри та емоційного комфорту дитини.

1. Загальні принципи сексуальної освіти дітей молодшого шкільного віку.

1) Відповідність віку – інформація повинна бути зрозумілою, простою та відповідати рівню розвитку дитини.

2) Природність у подачі теми – обговорення має бути спокійним, без сорому чи табування, що сприятиме відкритому діалогу.

3) Повага до дитячої цікавості – не ігнорувати запитання дитини, а відповідати чесно, але без зайвих деталей.

4) Формування позитивного ставлення до власного тіла – навчати дитину поважати своє тіло та встановлювати особисті межі.

5) Підтримка довірливих стосунків – створення атмосфери, в якій дитина може без страху запитувати про незрозумілі речі.

2. Рекомендації для батьків.

2.1. Як відповідати на дитячі запитання про сексуальність

- Не уникайте теми – якщо дитина запитує про стосунки, статеві органи або народження дітей, важливо не уникати відповіді.

- Використовуйте науково коректні терміни – замість «піся» чи «квіточка» пояснюйте, що є пеніс, піхва, матка.

- Дозуйте інформацію – не давайте більше деталей, ніж запитує дитина. Якщо її цікавить, звідки беруться діти, не потрібно відразу пояснювати процес запліднення.

2.2. Як сформувати здорове ставлення до власного тіла.

- Навчайте дитину, що її тіло – це її особистий простір.
- Розкажіть про «правило трусиків» – частини тіла, які закриті білизною, є приватними, і ніхто не має права їх торкатися без дозволу.
- Поясніть різницю між «секретами, які можна зберігати» (наприклад, сюрприз для друга) і «секретами, які треба розповідати дорослим» (якщо хтось змушує мовчати про дотики).

2.3. Як навчити безпечній поведінці.

- Правило «Скажи ні – відійди – розкажи»: якщо хтось порушує межі дитини, вона повинна сказати «ні», відійти та розповісти дорослому.
- Навчайте розпізнавати небезпеку (наприклад, якщо дорослий просить зберігати таємницю про дотики або надсилає дивні фото).
- Поясніть, що інформація в інтернеті може бути шкідливою, і контролюйте доступ до неї.

3. Рекомендації для педагогів.

3.1. Як коректно обговорювати тему сексуальності в школі

- Використовуйте педагогічно виважений підхід, враховуючи вікові особливості дітей.
- Відповідайте на запитання дітей спокійно, без насмішок та ніяковіння.
- Якщо дитина ставить запитання, на яке ви не знаєте відповіді, скажіть: «Це хороше запитання, я підготую відповідь і розкажу тобі пізніше».

3.2. Як уникнути викривлених уявлень у дітей.

- Запобігайте формуванню гендерних стереотипів («дівчата повинні бути скромними», «хлопчики не плачуть»).
- Навчайте дітей розуміти свої емоції та будувати здорові міжособистісні стосунки.
- Допомагайте дітям зрозуміти різницю між дружбою, симпатією та любов'ю.

3.3. Як створити безпечне середовище для дітей.

- Запровадьте правила взаємоповаги у класі (поважати особистий простір, не торкатися інших без їхнього дозволу).
  - Підтримуйте відкритий діалог: нехай діти знають, що можуть звернутися до вас, якщо їх щось турбує.
  - Організуйте заняття з емоційного розвитку, щоб діти вчилися розпізнавати свої почуття та говорити про них.
4. Чого уникати у роз'ясненні питань сексуальності.
- Не залякуйте дітей («Не говори про це – це погано!»).
  - Не використовуйте міфи («Дітей знаходять у капусті», «Дівчатка стають мамами, коли закінчують школу»).
  - Не соромте дитину за її природну цікавість.
  - Не відповідайте агресивно чи ухильно («Виростеш – дізнаєшся»).

Висновки до третього розділу

1. Нами складена програма розвитку здорових уявлень у дітей молодшого шкільного віку про сексуальні стосунки спрямована на формування в учнів розуміння особистих кордонів, безпеки та поваги до власного тіла та почуттів. Основна мета полягає в тому, щоб діти навчалися визначати свої межі та правильно реагувати на ситуації, що можуть порушувати їхні права. Програма включає інтерактивні методи, зокрема вправи, ігри та дискусії, що допомагають дітям розвивати навички комунікації, виражати свої емоції та зміцнювати взаємну довіру з дорослими.

2. Правильне і своєчасне роз'яснення питань сексуальності в молодшому шкільному віці має важливе значення для психосексуального розвитку дитини. Це сприяє формуванню здорового ставлення до власного тіла, допомагає уникнути викривлених уявлень та формує позитивну основу для розвитку емоційної зрілості. Відкритий і безпечний діалог між дорослими та

дітьми є ключем до встановлення довіри, що, у свою чергу, сприяє емоційному комфорту та підтримці дитячої психологічної безпеки.

Підхід до роз'яснення питань сексуальності повинен бути відкритим, чутливим і коректним. Важливо допомогти дитині зрозуміти своє тіло, встановлювати здорові межі та розуміти, коли і як звертатися за допомогою до дорослих. Тільки за допомогою відкритого діалогу, підтримки та обережного ставлення можна створити сприятливе середовище для розвитку психосексуальної здоров'я дитини.

ВИСНОВКИ

Провівши дослідження ми зробили наступні висновки:

1. Психосексуальний розвиток людини можна розглядати як результат взаємодії біологічних, психологічних та соціальних чинників, і для більш точного розуміння цього процесу корисно комбінувати різні теоретичні підходи, оскільки кожен з них вносить важливі аспекти в загальну картину.

Згідно з аналізом основних теорій психосексуального розвитку, можна зробити висновок, що цей процес є складним і різноманітним, охоплюючи як біологічні, так і соціокультурні аспекти. Біопсихологічні теорії звертають увагу на природжені механізми сексуального потягу, однак вони не завжди пояснюють, чому люди по-різному реагують на сексуальні імпульси. Психодинамічні теорії, зокрема концепція Фрейда, акцентують увагу на розвитку лібідо та його впливі на формування особистості, але критика цих підходів зазначає їх обмеження в контексті сучасних поглядів на сексуальність. Теорії обумовлення та соціального навчання наголошують на важливості зовнішніх факторів, таких як соціальні норми та підкріплення поведінки, у формуванні сексуальної поведінки. Теорії розвитку, зокрема роботи Піаже та Еріксона, зосереджуються на впливі соціальних і когнітивних факторів на психосексуальне становлення, підкреслюючи роль культурних і соціальних умов у формуванні сексуальної ідентичності.

2. Психосексуальний розвиток у молодшому шкільному віці є важливим етапом у формуванні статевої поведінки та психосексуальних орієнтацій. Цей процес включає два основні етапи: визначення статевої поведінки і навчання статевої поведінки через рольові ігри. У цей період на дитину активно впливають соціальне середовище, сім'я та взаємодія з однолітками, що може допомогти або заважати належному розвитку статевої ідентичності. Основним джерелом формування статевої поведінки є сім'я, де діти спостерігають моделі взаємодії між батьками.

3. Підсумовуючи надані матеріали, можна зазначити, що формування гендерної ідентичності є складним і багатогранним процесом, що включає біологічні, соціальні та когнітивні аспекти. Різні психологічні теорії пропонують різні погляди на цей процес, серед яких психоаналітична теорія Фрейда, теорія соціального навчання А. Бандури та когнітивні підходи. Усі ці теорії підкреслюють важливість ролі батьків, їх взаємодії з дітьми та соціального середовища в процесі формування статево-рольової ідентифікації.

4. В результаті емпіричного дослідження було встановлено, що переважна більшість молодших школярів має низький або середній рівень інформованості про сексуальні стосунки, що вказує на потребу у впровадженні систематичного статевого виховання в школах.

Виховання дітей, орієнтоване на формування відкритої комунікації щодо сексуальності, є необхідним для створення здорової сексуальної ідентичності у майбутньому.

Низький рівень комунікації з цієї теми серед дітей потребує активної роботи з батьками та педагогами для зменшення табу навколо сексуальності та створення простору для здорових дискусій.

5. Також було виявлено, що традиційні гендерні ролі залишаються домінуючими серед молодших школярів, особливо щодо маскулінності у хлопців і фемінності у дівчат. Це можна пояснити соціалізацією в сім'ї, школі та через медіа.

Андрогінність є менш поширеною, але відображає зростаючу гнучкість у розумінні гендерних ролей серед деяких дітей, особливо в умовах сучасних соціальних змін.

Процес розвитку гендерної ідентичності у молодших школярів ще перебуває на стадії формування. Діти знаходяться в процесі пошуку і експериментування з гендерними ролями, що свідчить про поступову, але важливу стадію самовизначення.

6. Результати нашого дослідження свідчать про наявність значущих взаємозв'язків між уявленнями молодших школярів про сексуальні стосунки і їхньою гендерною ідентичністю. Виявлена кореляція між маскулінністю та традиційними уявленнями про сексуальність у хлопців, а також між фемінністю та інформованістю про сексуальні стосунки у дівчат, вказує на те, що гендерна ідентичність і соціальні норми тісно взаємодіють з формуванням уявлень про сексуальність. Крім того, кореляція між комунікацією про сексуальні стосунки і досягнутою позитивною ідентичністю показує важливість відкритості та обговорення цієї теми для розвитку стабільної і здорової гендерної ідентичності у дітей. Ці результати підкреслюють важливість підтримки відкритих комунікацій про сексуальність для розвитку здорової ідентичності, що є важливим аспектом в емоційному і соціальному розвитку молодших школярів.

Гіпотеза дослідження – наявність поінформованості, розвинутого уявлення та позитивного ставлення молодших школярів до сексуальних стосунків, має вплив на процес їхньої статевої ідентичності – підтвердилася.

7. Нами розроблена програма розвитку здорових уявлень у дітей молодшого шкільного віку про сексуальні стосунки. Загалом, програма націлена на створення у дітей розуміння того, що кожна людина має право на власні межі, і на формування навичок захисту цих меж, що є основою для здорових стосунків у майбутньому.

Очікуваними результатами є не тільки усвідомлення важливості особистих меж, а й розвиток здатності сказати «ні» в ситуаціях дискомфорту або небезпеки, а також формування у дітей здорового ставлення до статевих стосунків у майбутньому. Навчання через гру та рольові ігри дозволяє створити комфортну атмосферу для обговорення важливих тем, що сприяє формуванню здорових уявлень про статевість та безпечну поведінку.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Адаптація дитини до школи. Упоряд. : С. Максименко, К. Максименко, О.Главник. К. : Мікрос-СВС, 2003. 111 с.
2. Бех І. Д. Виховання особистості : у 2-х кн. – Кн. 1: Особистісноорієнтований підхід: теоретико-технологічні засади. К. : Либідь, 2003. 344 с.
3. Беляєва О. Е., Начетова Т. А. Особистісні особливості дівчат-підлітків із різними клінічними варіантами вторинної аменореї. *Досягнення та перспективи експериментальної і клінічної ендокринології (П'ятнадцяті Данилевські читання): матеріали наук.-практ. конф. з міжнар. участю. Харків. 2016. С. 14–15.*
4. Бітянова М. Р. Дитина у школі : технології розвитку. К. : Главник, 2007. 144 с.
5. Бондар Л. В. Спільна навчальна робота молодших школярів як чинник їх розумового та соціального розвитку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2003. 20 с.
6. Бушай І. М. Психологічні основи становлення образу світу дітей шкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня докт. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія». К., 2009. 41 с.
7. Видра О. Г. Вікова та педагогічна психологія: Навчальний посібник – [Електронний ресурс]. Режим доступу: http://libfree.com/107395432_psihologiyapsihologichna_harakteristika_dos_hkilnogo_viku.html#244
8. Власова О. І. Педагогічна психологія : навч. посібник. К. : Либідь, 2005. 400 с.
9. Власова О. І. Психологічні особливості матері як чинник формування якості прихильності дитини. *Вісник Національного університету оборони України. Зб-к наук. праць.* К.: НУОУ, 2015. Вип. 2 (45). С. 27-32.

10. Гришко А. А. Особенности переживаний полоролевой идентичности девочек-подростков, страдающих ювенильными маточными кровотечениями. *Вісник Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна. Психологія*. 2006. № 718. С. 142–145.

11. Гришко А. А., Левенец С. А., Беляева Е. Э. Полоролевые аспекты нарушений менструальной функции в подростковом возрасте. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: «Психологічні науки»*. 2018. Вип. 1, Т. 2. С. 178–183.

12. Гришко А. А. Особливості акцентуацій характеру у дівчат-підлітків з порушеннями статевого розвитку та менструальної функції. *Вісник Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. Психологія*. 2015. Вип.15. Ч.1. С. 38–46.

13. Гришко А. А. Психологічні аспекти порушень репродуктивної функції у підлітковому віці. *Наукові записки Харківського університету Повітряних Сил. Серія: Соціальна філософія, психологія*. 205. Вип. 2(23). С. 215–222.

14. Гришко А. А., Яковенко О. К. Вікові особливості психосексуальної сфери дівчат. *Матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції «Когнітивні та емоційно-поведінкові фактори повноцінного функціонування людини: культурно-історичний підхід»*. Харківський національний педагогічний університет імені Г.С. Сковороди. Харків: Вид-во «Діса плюс», 2015. С. 150–151.

15. Гудима О. . Психолого-педагогічні детермінанти моральних вчинків учнів молодшого шкільного віку : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія». К., 2007. 23 с.

16. Доскач С. С. Психологічні особливості розвитку внутрішньої позиції дорослого у підлітків : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. псих. наук : спец. 19.00.07. «Педагогічна та вікова психологія». Івано-Франківськ, 2008. 22 с.

17. Запорожан В. М. Акушерство та гінекологія. Одеса: Одеський медичний університет, 205. Т.1. 471 с.
18. Зливков В. Проблема особистісної та професійної самоідентифікації в сучасній психології. *Соціальна психологія*. 2006. №5. С.128–136.
19. Католик Г. В. Дитяча та юнацька психотерапія: теорія та практика в сучасних наукових дослідженнях. Вид. 2-ге, доповнене. Львів: Видавництво Астролябія, 2012. 311 с.
20. Кікінежді О. М. Гендерна ідентичність в онтогенезі особистості. Тернопіль: Навчальна книга – Богдан. 2011. 400 с.
21. Ковалець Ю. К. Наслідки впливу маскулінної культури на становлення жіночої самоідентичності. *Збірник наукових праць: філософія, соціологія, психологія*. Івано-Франківськ: Видавництво «Плай» Прикарпатського університету. 2016. Вип. 6. Ч.1 С. 210–220.
22. Кочарян А. С. Проблемы эффективности диагностики сложных психологических образований (на примере симптомокомплекса маскулинности/феминности). *Журнал практикующего психолога*. Харьков. 2010. № 17. С. 136–147.
23. Кочарян А. С. Личность и половая роль. Харьков: «Основа», 1996. 127 с.
24. Кочарян А. С., Фролова Е. В. Особенности структуры симптомокомплекса маскулинности/феминности у женщин при синдроме межличностной зависимости. *Український вісник психоневрології*. Харків: ДУ «Інститут неврології, психіатрії та наркології НАМН України». 207. Том 15. Вип. 1 (50). С. 195–196.
25. Кочарян А. С., Фролова Е. В., Дармостук Н. В. Метод исследования структурной организации полоролевой сферы личности. *Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна*. Психологія. Харків. 2009. Вип. 42. № 857. С. 78–84.
26. Ладивір С. О. Пізнавальний розвиток старшого дошкільника. *Дошкільна освіта*. 2009. № 3(25). С.13-22.

27. Максименко С. Д. Механізми розвитку особистості. *Проблеми сучасної психології. Кам'янець-Подільський: Подільський національний університет імені І. Огієнка, Інститут психології імені Г.С. Костюка Національної академії педагогічних наук України*, 2014. Вип. 26. С. 7–21.
28. Максименко С. Д. Розвиток психіки в онтогенезі: В 2-х т. К. : Форум, 2002. Т.1. 319 с.
29. Максименко С. Д. Структура особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2007. № 1. С. 1-13.
30. Максименко С. Д., Шевченко Н. Ф. Психологічна допомога тяжким соматично хворим: Навчальний посібник. Київ: Інститут психології імені Г.С. Костюка АПН України; Ніжин: Міланік, 2007. 115 с.
31. Мачинський О. До проблеми ідентифікації особистості. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 7. С. 28-31.
32. Морозова О. І. Методика «Blacky Pictures» для дослідження особливостей психосексуального розвитку дорослих та дітей. *Практична психологія та соціальна робота*. 2000. № 6. С.11-16.
33. Москаленко В. В. Соціалізація особистості : монографія. К.: Вид-во Фенікс.: 2013. 460 с.
34. Москаленко Л. С. Програма психологічного супроводу процесу становлення соціального статусу особистості. *Вісник національної академії оборони України*. 2009. № 5(13). С.147–151.
35. Москаленко Л. С. Психологічний супровід становлення соціального статусу особистості на засадах позитивної психотерапії. *Позитивна психотерапія в Україні: відповіді на виклики часу : Матеріали VI Всеукраїнської наук.-практ. конференції* (Полтава, 19-21 вересня 2014 р.). Полтава. 2014. С.41–44.
36. Москаленко Л. С. Психологічні умови становлення соціального статусу школяра в учнів початкової школи : теоретичний аспект. *Вісник Чернігівського держ. пед. ун-ту імені Т.Г.Шевченка*. Вип. 41. Серія :

психологічні науки: зб. наук. праць у 2-х т. Чернігів : ЧДПУ, 2006. Вип. 41. Том 2. С. 22–25.

37. Навчання дорослих. Тренінг для тренерів. Всеукраїнський фонд „Крок за кроком”. К., 2001. 150 с.

38. Олефір В. П. Особливості прояву індивідуальних відмінностей молодших школярів. *Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 12. Психологічні науки: зб. наукових праць. 2017. № 5(50). С. 110-117.*

39. Орбан-Лембрик Л. Соціальна поведінка як спосіб вияву активності особистості. *Соціальна психологія. 2004. № 5 (7). С.12-19.*

40. Орбан-Лембрик Л. Е. Соціальна психологія : посібник. К. : Академвидав, 2003. 448 с.

41. Павленко Л. Психологічний супровід молодшого школяра. *Психолог. 2002. Листопад. №44. С.10-14.*

42. Панок В. Г. Основи практичної психології : підручник для студ. вищ. навч. закл. К. : Либідь, 2003. 536 с.

43. Полоролева психология. А.С. Кочарян, М.Е. Жидко, Н.Н. Терещенко, Е.В. Фролова; под редакцией А.С. Кочаряна. Харьков: Харьковский национальный университет имени В.Н. Каразина. 2015. 236 с.

44. Поспелова С. В. Особливості гендерної соціалізації дівчат з різними типами статево-рольових моделей. *Вісник Одеського національного університету імені Мечнікова. Серія: «Психологія». 2014. Т.9, Вип.1 (31). С. 262–269.*

45. Практична психологія. Старший дошкільний вік. Упоряд. О.А. Атемасова. Х.: Вид-во «Ранок», 2010. 176 с.

46. Проблеми розвитку та корекція емоційної сфери старших дошкільників. Упоряд. О.А. Атемасова. Х.: Вид-во «Ранок», 2010. 176 с.

47. Фаворова К. М. Статево-рольові чинники особистісного функціонування у дівчат. *Науково-практична конференція студентів і молодих вчених «Психологія в сучасному світі»: Тези доповідей. Харків:*

Національний аерокосмічний університет М.Є. Жуковського «ХАІ». 2014. С. 31.

48. Фурман А. В. Психологія Я-концепції. Львів : Новий Світ-2000, 2006. 360 с.

49. Шестопалова Л. Ф., Козьявкіна Н. В., Бородавко О. О. та інш. Особливості психічного розвитку дітей з синдромом дефіциту уваги та гіперактивності. *Український вісник психоневрології*. Харків: Інститут неврології, психіатрії та наркології НАМН наук України, 2015. Том 23. Вип. 4 (85). С. 97–100.

50. Шиколенко Т. І. Вплив сім'ї на становлення образу «Я» у дітей. *Актуальні проблеми практичної психології : збірник наукових праць*. Херсон, В.С., 2007. С. 236-239.

51. Яблонська Т. М. Розвиток ідентичності дитини в системі сімейних взаємин. Суми: Вид-во СумДПУ ім. А.С.Макаренка, 2013. 444 с.

52. Bandura A. *Agression: A Social Learning Analysis*. New Jersey: PrenticeHall-Inc., Englewood Cliffs, 1973. P. 42–60.

53. Bunevicius A., Rubinow DR., Calhoun A., Leserman J. The association of migraine with menstrually related mood disorders and childhood sexual abuse. *J. Womens Health (Larchmt)*, 2013. V. 22(10). P. 871–876

54. Dave S., Dave A. *Psychosexual development and human sexuality*. New Delhi: In: Kar N, Kar GC, editors. *Comprehensive Textbook of Sexual Medicine*. 2nd ed. Jaypee Publishers, 2014. P. 42–53.

55. Gartzia L., Lopez-Zafra E. Gender Research in Spanish Psychology: An Overview for International Readers. *Sex Roles*, June 2014. Volume 70, Issue 11–12. P. 445– 456.

56. Grishko A. Features of the sex sphere of adolescent girls suffering from puberty hemorrhages. *Scientific issue of «Knowledge, Education, Law and Management»*. Lodz: Fundacja «Oswiata i Nauka Bez Granic PRO FUTURO». 2017. № 1(17). P. 132–141.

57. Handbook of sexology / Ed. J. Money, H. Musaph. Amsterdam - London - New York, 1977. 402 p.
58. Haydon A.A., Herring A.H., Halpern C.T. Associations between patterns of emerging sexual behavior and young adult reproductive health. *Perspect Sex Reprod Health*, 2012. № 44. P. 218–27.
59. Hofstede G. Masculinity/Femininity as a dimension of culture. *Masculinity and Femininity. The taboo dimension of National Cultures*; ed. by G. Hofstede. Thousand Oaks, CA, New Delhi, London: Sage Publications, Inc., 1998. P. 3–28.
60. Masters W.H., Johnson V.E. *Human sexual inadequacy*. Boston, 1970. 366 p.
61. Merrick J., Tenenbaum A, Omar H.A. Human sexuality and adolescence.. *Front Public Health*, 2013. Vol. 1. P. 41.
62. Money J. *Handbook of human sexuality* / Ed. J. Money, B. Wolman. Prentice-Hall, 1980. 365 p
63. Sex-roles aspects of personal maturity in young women / Kocharyan A.S., Tereshchenko N.N., Favorova K.N., Kolpak T.V. *Scientific enquiry in the contemporary world: theoretical basics and innovative approach*. San Francisco (CA, USA). 2014. P.108–115.

Додаток А

Авторський опитувальник для дослідження уявлень про сексуальні стосунки у молодшому шкільному віці

Інструкція: Цей опитувальник призначений для того, щоб дізнатися, що діти думають і знають про сексуальні стосунки. Просимо вас чесно відповідати на питання. Усі відповіді будуть конфіденційними.

Розділ 1: Загальні уявлення про сексуальні стосунки.

1. Що ти думаєш, що таке сексуальні стосунки? (можна вибрати кілька варіантів)

- 1) Це коли двоє людей люблять один одного.
- 2) Це коли чоловік і жінка стають дуже близькими.
- 3) Це коли люди одружуються.
- 4) Я не знаю, що це.
- 5) Це щось погане, я не хочу про це говорити.

2. Хто, на твою думку, має право бути в сексуальних стосунках?

- 1) Тільки дорослі люди.
- 2) Чоловік і жінка, які люблять один одного.
- 3) Люди, які одружені.
- 4) Я не знаю.

3. Як ти думаєш, чому люди вступають у сексуальні стосунки?

- 1) Щоб бути щасливими разом.
- 2) Щоб мати дітей.
- 3) Тому що це важливо для дорослих.
- 4) Я не знаю.

Розділ 2: Вплив дорослих на уявлення про сексуальні стосунки.

1. Чи говорили з тобою дорослі (батьки, вчителі, інші) про сексуальні стосунки?

- 1) Так, часто.
- 2) Так, але тільки один раз.
- 3) Ні, не говорили.
- 4) Я не пам'ятаю.

2. Якщо дорослі говорили з тобою про сексуальні стосунки, що саме вони тобі казали?

- 1) Це для дорослих людей.
- 2) Це важливо для любові і поваги.
- 3) Вони сказали, що я не повинен/повинна цим цікавитися поки що.

- 4) Вони нічого не говорили.
3. Як ти почуваєшся, коли дорослі говорять про сексуальні стосунки?
  - 1) Мені цікаво і я хочу дізнатися більше.
  - 2) Мені трохи соромно.
  - 3) Мені не комфортно і я не хочу про це говорити.
  - 4) Я не знаю, що відчуваю.

Розділ 3: Ставлення до сексуальних стосунків.

1. Як ти думаєш, чи повинні діти знати про сексуальні стосунки?
  - 1) Так, я думаю, що це важливо знати.
  - 2) Ні, я думаю, що це не для дітей.
  - 3) Я не знаю, чи це важливо.
2. Чи є у тебе друзі, з якими ти говориш про сексуальні стосунки?
  - 1) Так, ми часто обговорюємо це.
  - 2) Так, але дуже рідко.
  - 3) Ні, ми про це не говоримо.
  - 4) Я не маю друзів, з якими можу поговорити на таку тему.
3. Що ти відчуваєш, коли чуєш про сексуальні стосунки в телевізорі чи Інтернеті?
  - 1) Мені цікаво, і я хочу дізнатися більше.
  - 2) Я відчуваю здивування і не розумію цього.
  - 3) Це мене лякає.
  - 4) Мені це неприємно і я не хочу дивитися.

Розділ 4: Погляди на взаємини між чоловіками і жінками.

1. Як ти думаєш, чи є різниця між чоловіками і жінками у сексуальних стосунках?
  - 1) Так, це має бути між чоловіком і жінкою.
  - 2) Ні, не важливо, хто з ким.
  - 3) Я не знаю.
2. Чи важливо для тебе, щоб люди в сексуальних стосунках любили один одного?
  - 1) Так, це дуже важливо.
  - 2) Ні, я не думаю, що це важливо.
  - 3) Я не знаю.
3. Як ти думаєш, що повинно відбуватися між чоловіком і жінкою в сексуальних стосунках?
  - 1) Вони повинні поважати і любити один одного.
  - 2) Вони повинні бути тільки друзями.
  - 3) Я не знаю.

Класифікація результатів: Після збору даних, результатів опитувальника можна провести класифікацію за кількома категоріями:

1) Інформованість про сексуальні стосунки: Низька (0-1 бал), середня (2-4 бали), висока (5-6 балів).

2) Ставлення до сексуальних стосунків: Позитивне (5-6 балів), нейтральне (2-4 бали), негативне (0-1 бал).

3) Рівень комунікації на цю тему: Високий (5-6 балів), середній (2-4 бали), низький (0-1 бал).

4) Додаток Б

Авторський Опитувальник сексуальних уявлень

Інструкція. Будь ласка, дайте відповідь на наступні твердження, обираючи одну з опцій, що найкраще відображає вашу думку або ставлення до кожного питання:

1. Згоден/а
2. Частково згоден/а
3. Нейтрально
4. Частково не згоден/а
5. Не згоден/а

1. Сексуальні стосунки мають бути важливою частиною здорових стосунків між партнерами.

- 1) Згоден/а
- 2) Частково згоден/а
- 3) Нейтрально
- 4) Частково не згоден/а
- 5) Не згоден/а

2. Сексуальна активність є важливою для підтримки емоційної близькості в стосунках.

- 1) Згоден/а
- 2) Частково згоден/а
- 3) Нейтрально
- 4) Частково не згоден/а
- 5) Не згоден/а

3. Сексуальні стосунки повинні відбуватися лише в межах шлюбу.

- 1) Згоден/а
- 2) Частково згоден/а
- 3) Нейтрально
- 4) Частково не згоден/а
- 5) Не згоден/а

4. Людина повинна мати право на сексуальні стосунки, навіть якщо це суперечить соціальним нормам.

- 1) Згоден/а
- 2) Частково згоден/а
- 3) Нейтрально
- 4) Частково не згоден/а
- 5) Не згоден/а

5. Сексуальні стосунки без емоційної прив'язаності (наприклад, короткострокові стосунки) можуть бути прийнятними.

- 1) Згоден/а
- 2) Частково згоден/а
- 3) Нейтрально
- 4) Частково не згоден/а
- 5) Не згоден/а

6. Важливо, щоб сексуальні стосунки в парі були взаємно бажаними і комфортними для обох партнерів.

- 1) Згоден/а
- 2) Частково згоден/а
- 3) Нейтрально
- 4) Частково не згоден/а
- 5) Не згоден/а

7. Сексуальна орієнтація кожної людини повинна бути особистим вибором і не залежати від думки суспільства.

- 1) Згоден/а
- 2) Частково згоден/а
- 3) Нейтрально
- 4) Частково не згоден/а
- 5) Не згоден/а

8. Сексуальність і сексуальні стосунки повинні бути природною частиною розвитку людини.

- 1) Згоден/а
- 2) Частково згоден/а
- 3) Нейтрально
- 4) Частково не згоден/а
- 5) Не згоден/а

9. Діти повинні отримувати освіту щодо сексуальності з раннього віку.

- 1) Згоден/а
- 2) Частково згоден/а
- 3) Нейтрально
- 4) Частково не згоден/а
- 5) Не згоден/а

10. Жінки повинні бути більш обережними у виборі сексуальних партнерів, ніж чоловіки.

- 1) Згоден/а
- 2) Частково згоден/а
- 3) Нейтрально
- 4) Частково не згоден/а
- 5) Не згоден/а

Ключ до обробки результатів:

Визначення загального рівня схвалення або несхвалення сексуальних уявлень:

Для кожного питання потрібно присвоїти бали:

- 1) Згоден/а (1)
- 2) Частково згоден/а (2)
- 3) Нейтрально (3)
- 4) Частково не згоден/а (4)
- 5) Не згоден/а (5)

Підсумковий бал за кожне питання буде відображати рівень схвалення або несхвалення того чи іншого ставлення до сексуальності.

Аналіз загального результату:

Вищі бали (більше 30 балів) можуть свідчити про позитивне ставлення до сексуальності, відкритість до сексуальних стосунків у різних формах і визнання важливості сексу в стосунках.

Нижчі бали (менше 20 балів) можуть свідчити про традиційні уявлення про сексуальність, зосередження на моральних і соціальних обмеженнях в сексуальних стосунках.

Бали між 20 і 30 можуть вказувати на середній рівень відкритості, з певними моральними чи культурними обмеженнями.

Звіт подібності

метадані

Назва організації

Melitopol State Pedagogical University named after V.Khmelnyskyi

Заголовок

Григор_Диплом_Психологічні_особливості_становлення_уявлень_про_сексуальні

Автор Науковий керівник / Експерт

ГригорОлександр Непша

підрозділ

Melitopol State Pedagogical University named after V.Khmelnyskyi

Обсяг знайдених подібностей

Коефіцієнт подібності визначає, який відсоток тексту по відношенню до загального обсягу тексту було знайдено в різних джерелах. Зверніть увагу, що високі значення коефіцієнта не автоматично означають плагіат. Звіт має аналізувати компетентна / уповноважена особа.

14970

Кількість слів

108513

Кількість символів